

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԳԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՈՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Ա Պ Ր Ի Լ 1885

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հայկական հեռագիր	ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ
Տարուհեանուրիւն	Ն. ՏԱՂԱՎԱՐԵԱՆ
Բաշխումն հաւատարման	ՊԱՂՏԻԿ ՆԵՎՐՈՒՉ
Գերմանիա եւ Գերմանացի	ՎԱՅՆՈՒՆԻ
Ազգային նշան	ՅՈՎՀ. ՔԶ. ՄԿՐԵԱՆ
Կիւն	ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Մանկավարժական լուս. պարտպան	ՏԻԳՐԱՆ ՓԻՐՈՒՍԵԱՆՅ
Գարուն	ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՐԱՄԵԱՆ
Բազուի մարդասիրական ընկերութիւն	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Դուրսիս մասնակ	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Կօչկաչիւն	ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

ԹՈՐՈՍ ԱՂԲԱՐ. — Գրեց Գ. Վ. Սրուանձտեանց : Գին
12 դահեկան :

ՃԱՇԱԿ ԱՐԴԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ. — Աշխատասիրեաց
Ա. Պիպէոճեան : Գին Ա. մասին 5, Բ. մասին 7 դահեկան :

ՆԹ ԱԱԲԲԱ ՆԷՔՅՈՆՍԹ — Թարգմանեց Եւփիմէ Պ. Օտ-
եան : Գին 10 դահեկան :

ԲԵՐԱՅԻ ԳԻՇԵՐՆԵՐ. — Հեղինակ Յակոբ Մ. Հաճեան :
Գին 51 դահեկան :

ԻՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՏԴՈՂ աչքն ու ականջը կրթելու ե-
ղանակ, Ազատ Թարգմանութիւն Մ. Մամուրեան : Գին 6 դհ :

ՀԱՄՈՎ - ՀՈՏՈՎ. — Երկասիրեց Գ. Վ. Սրուանձտեանց :
Մամուլ տակ կը գտնուի Թորոս Աղբարիւն Բ. Հատորն :

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵԻՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՀԱՅԱՐԵՆԱԿ ԳԱԻԱՌՍ
Մասն Ա. — Տեղագրեց Մանուէլ Միրախորեան :

ՈՒՂԵԻՍ. ԿԱՄ ԶԷՅԹՈՒՆ. — Նկարագիր տեղական, կեն-
սական , բանասիրական. — Գրեց Յ. Յ. Ալլահվէրտեան :

ԳՐԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ. —
Նոր դրուքիւն. Մասն Ա. ՈՃ, Հանդերձ բառագիտական
և մտամարզական վարժութեամբք. Երկու հատոր, հանդերձ
բանայիտվ. Յօրինեաց Միհրան Պ. Ասքանազեան, ուսուցիչ
Հայկական լեզուի և գրագիտութեան. Տպագրութիւն Պաղ-
տատեան (Արամեան). Գին երեք հատորին՝ 35 դահեկան :

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԵՂԵՆԱԿԱՆ ԱՐԴԻ ԼԵԶՈՒԻ. —
Բաժանեալ ի յիսուն և հինգ դաս, յօրինեալ ըստ նորա-
գոյն դրութեան ի պէտս Հայկազն ուսանողաց ի Տիմիդ-
րիոս Զօրագեանէ. Տպագրութիւն Պաղտատեան. գին դհ. 10 :

ԻՐԱՏՏՈՒ ԿԱՄ ՀՐԱՀԱՆԳԻԶ ԲԱՐՈՅԱՎԷՊԲ ՄԱՆԿԱՆՅ
ՀԱՄԱՐ. — Թարգմանաբար հաւաքեց Աւետիս Թ. Կեզլուր-
եան. Գին 100 փարայ.

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԱՄՍԵԱՅ

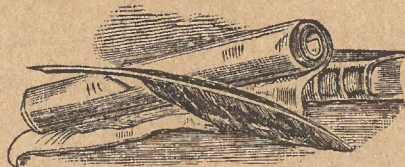
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Ա Պ Ր Ի Լ 1885

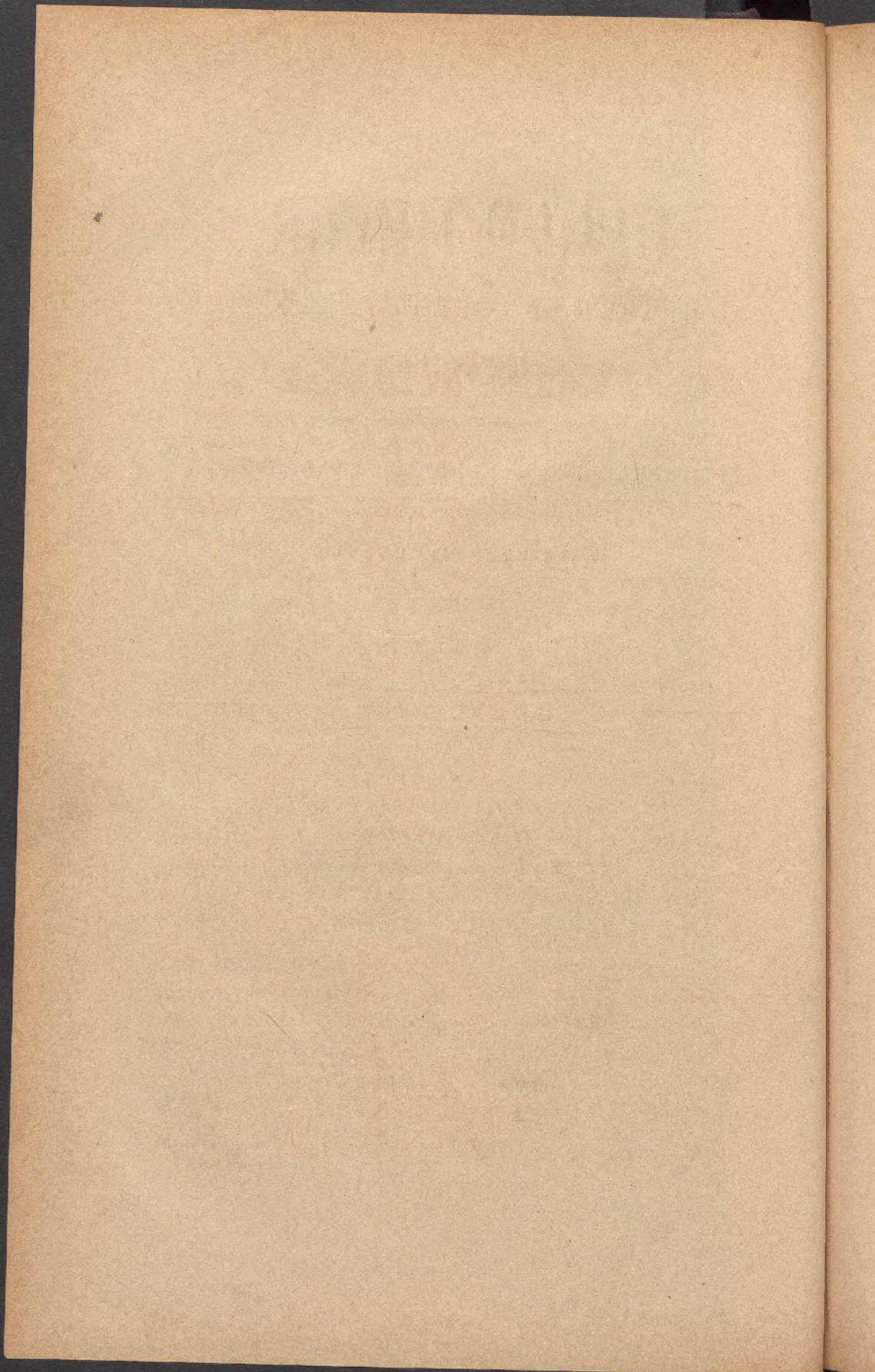

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1885

ՅԲԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀԱՅ ԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՔ

ԺԶ. Մեսրոպ ի Պաղեսիմ. — Բայց մենք զմեր լապտերն դեռ չանցուցած՝ փորձեմք ուրիշ պատմական կէտ մի եւս լուսաւորել զՄեսրոբայ կենաց, որ ի մթան մնացած է տակաւին, եւ մերոյ խնդրոյս սերտիւ յարակից: — Մովսէս Կաղկանդուացի (յէ դարու) իւր Աղուանից պատմութեան մէջ կ'աւանդէ որ Ուտեաց աշխարհին Գիս անուն դիւղոյն մէջ ի պատուի կարեալ արծաթի խաչ մի կայր, յորում եւ մտան « ի Տէրունեան խաչն »: զայդ խաչն, կ'ըսէ, ինքն Մեսրոբը բերած էր յԵրուսողեմէ եւ այդ գեղջ պարգեւած (Ա. Իէ): Սն-յիշատակ է թէպէտ ի Կորինոյ ուղեւորութիւնդ, բայց այդ դիւրամեկնելի է, ինչպէս պիտի տեսնեմք ընդհուպ. ուստի առանց երկմտութիւն յարուցանելու Կաղկանդուացւոյն բանից ստուգութեան վերայ, որ ժամանակաւ կարի հեռի չէ ի Մեսրոբայ եւ Երուսողեմեան ուղեւորութիւնը ոչ օտար էին ի մերոյ յայն ժամանակ-

սըն(1). Ինդիքն մեզ համար այժմ՝ այն կը մնայ, թէ երբ կատարած կրնայ ըլլալ Մեօրովը զայդ ուղեւորութիւնը:

Նոյն պատմին արդարեւ կը ցուցանէ զժամանակն՝ գնելով զայն զկնի ստեղծելոյն Մեօրոբայ ընչանագիրս Հայոց, Վրաց և Աղուանից (2), սակայն այս ժամանակադրութիւնը մեզ անընդունելի է. ոչ խղճիւ ստուգած կ'երեւի զայն Կաղկանդուացի՝ իբր իւրոյ պատմութեան գլխաւոր աւարկայէն՝ ի վերս վերաբերեալ ինդիք մը: Ի Կորինուոյ մի անգամ և եթ կը լսեմք թէ Մեօրովը գնացած ըլլայ յԱղուանս (էջ 18), որոյ աշխարհի մասն եղած էր՝ Ուտեաց աշխարհն իւր Գիս գիւղովն, ինչպէս առ Կաղկանդուացւով (Անդ. Հտ. Ա. էջ 190 տպ. փարիզ), նոյնպէս և առ Մեօրոբաւ, Հայոց իշխանութեանէն ելած, քանզի Խորենացի զԱղուանից այբուբենն Գարդարացւոյ անուանն կ'ընծայէ (Գ. ծգ), որ յՈւտեացիս ակնարկել է: Եւ քանի՛ վայելուչ է ենթադրել որ իւր այդ միակ և կամ՝ թէ առաջին այցելութեան

(1) Կը վկայէ մեզ այս նաեւ սրբոյն Անտոնի Անապատականին վարուց (գրեալ ի Ս. Աթանասայ) Հայերէն թարգմանութիւնն, որոյ լեզուն յայտնի Մեօրոբեան գարուն է, և իւր Յիշատակարանն կ'ըսէ թէ թարգմանուած է ի Ս. քաղաքն Երուսաղէմ. (Գիտ ի Վարս Հարոնց. Հտ. Ա. սպ. վենետ.): Ո՞ գիտէ թերեւս Մեօրոբայ իւրովք ոմամբք անդր գնացած ստեն, անդ գտնելով զընագիրն Յոյն, իւրով յորդորմամբ եղած ըլլայ այդ թարգմանութիւնը՝ ի պէտս իւրոյ և Սահակայ Պարթեւի ձեռնասուն և ճգնասուն աշակերտաց:

(2) « Մի ոմն ի նախեղելոյ վարդապետաց, որ ի Հոգւոյն « Սրբոյ խնամոց նշանագիր երից ազգացն առնէր՝ Հայոց, « Աղուանից և Վրաց, և այնուհետեւ ի սուրբն երթայր ե-
« րուսաղէմ մատուցանել ուխտագրութիւն » . (Անդ):

Ժամանակ թողած ըլլայ Մեսրոպը զսուրբ նուէրդ առ Գիսացիսն և կամ առ Ուտէացիս , առ որս ոչ այնչափ զիտնաւոր՝ որչափ զհոգեւոր քարոզութիւն Աւետարանին սերմանած էր : Բայց քան զայս մեծագոյն առարկութիւն ընդդէմ կաղկանդուացւոյն ժամանակադրութեանն՝ կորիւնայ լռութիւնն է , զոր չէր պահեր անշուշտ՝ եթէ իրօք առանձին ուղեւորութիւն մը ըրած ըլլար Մեսրոպը մինչ ի Քաղաքն սուրբ՝ զկնի քարոզութեանն Աղուանից , յետ որոյ նշանաւոր ինչ պատմելիք չը գտնէր պատմին նորա վարուց մէջ : Իսկ թէ լռած է . քանզի կը համարիմք թէ Մեսրոպը զայդ ուղեւորութիւնն կատարած ըլլայ յայնմ ժամանակի՝ երբ ի Միջագետս լլած էր , և կորիւն՝ որ այդ ճանապարհորդութեան ոչ սակաւ պարագաներէն լռելով կ'անցնի , (ինչպէս տեսանք արդէն Խորենացւոյն պատմութեան հետ զնա բաղդատելով) , նաև յերուսաղէմ գնալն յայտնի յիշատակած չէ , անշուշտ իբր երկրորդական և վերջը դէպք նկատելով այն մեծագունին մէջ ամփոփեալ , զոր ինքն « ի կողմանս Արամի երթեալ հասանէր » (էջ 9) ըսելով ակնարկած է՝ ուրիշ խնդրոց ուշ դնելով :

Քանի՜ ի դէպ է այժմ մեզ զայդ Միջագետային ուղեւորութիւնն իրօք յարմար առիթ համարիլ Մեսրոբայ համար նաև մինչ յերուսաղէմ անգամ մի խոտորիլն , ոչ միայն սակաւ մտաւորութեանն , այլ զի և զնորա վարսն քննելով մինչև ի ժամանակ Աղուանից այցելութեան , ուրիշ գիպագոյն ժամանակ չեմք գտներ : Քանզի գըլխաւոր ի չորս պարագայս կը բաժանի Մեսրոբայ կենաց այդ մասն . նախ՝ իւր աշխարհական կեանքն , երկրորդ՝ առանձնանալն ի Գողթն և անտի դարձն յԱրարատ . երրորդ՝ ի Միջագետս երթալն , և չորրորդ՝ յանտի դարձէն մինչ յԱղուանս այցելելն : Առաջին և երկրորդ պա-

բազայքն չեն ընդունիր զուղեւորութիւնդ. այլ և ոչ չորրորդն, որ Մեսրոբայ կենաց ծայրագոյն զբաղեալ ժամանակն էր՝ անդուլ պարապեալ ի ծառայել զիւր նորագիւտ նշանագրերը և ի վարդապետել զիւր աշակերտսն՝ նախ Սրեւեւեան Հայս և ՚ի Սիւնիս և ՚ի Վիրս, և ապա յՍրեւմտեանն, յորմէ դառնալով մեկնեցաւ անդէն և անդ գնալ յԱղուանս:

Այս բանաւոր ենթադրութեանց և հաւանականութեանց վերայ՝ արդեօք չէ՞ մեզ ներելի այժմ, իբր յայտնի և անհերքելի պատմական վկայութիւն, որոշիչ և վճռատու, ի մէջ բերել զԽորենացոյն նշանաւոր զայն բանն՝ որ ըսած է զՄեսրոբայ յեղեօից. առ Հռոմեանոս երթալն պատմելու ատեն թէ « Սնցեալ ընդ Փիւնիկէ « ի Սամոս դիմէ »: — Կըյիշեն անշուշտ սնթերցողք որ ի վեր անդր ի ծանոթութեան ուրեք՝ ուր զՍաւոնայ Սաւոնայս ընթեռնուլ կը թեւադրէինք, զայդու բանիւքդ հարեւանցի անցանք՝ լռելեայն իւր անբացատրելի և անխմանալի, և մանաւանդ թէ իբր չփոթ և չփոթից առիթ. բայց այն որ յայնժամ մթին և չփոթեցուցիչ կ'երեւէր մեզ՝ բաւական տեղեկութիւն չունենալով պարագայից, ո՞չ ահա այժմ՝ այժմու տեղեկութեանցս և հետազօտութեանցս շնորհիւ կը դառնայ և կը լինի թէ լուսաւոր ինքն և թէ՛ միանդամայն լուսատու ուրիշ մութիւններ լուսաւորելու:

Արդարեւ ներելի չէր ողջամիտ քննչի՝ զայդ երկու բառերն, անցեալ ընդ Փիւնիկէ, որ ոչ աննշան երկույթ մը ունէին ըստ ինքեան, դատապարտելի ճրիենթադրութեամբ մը թէ սոսկ մոռցածինք են, և կամ սպրդած յանդէպս՝ իբր անպէտ ուռճացումն Խորենեան գրչին, նա որ ընդհակառակն յաճախ նաեւ զկարի կարեւորսն կ'ոճոպել և լռել սովոր է. — և ոչ դարձեալ ներելի էր այլով ենթադրութեամբ մը կարծել թէ

պատմիչդ զայդ բառերն յիւրմէ կողմանէ աւելցուցած է վրիպակ գաղափարաւ մը՝ սոսկ առ ի բացատրել և ի ցուցանել զուղին որ յեղեւիոյ ի Սամսա կը տանի. քանզի եթէ մատենագիրդ լակոնաբան՝ այդպիսի ինչ միտս ունէր, բաւական էր նմա Սամսա անուան մօտ՝ զկղզի բառն աւելցունել, ինչպէս սովորութիւնն է, երբ մթութեան հանդիպի. բայց ըրած չէ, և չընելովն՝ զմութն թողած է դարձեալ իւր մթութեան մէջ, եթէ Խորենացի իրօք վրիպակ գաղափար մը ունեցած երեւակայեմք՝ առ տեղեալդ, ըստ մեզ՝ ոչ այն է որ ի Սաւռուս անունէն զՓիլոնիկէ բառն հնարած է, որչափ ընդհակառակն՝ ի Փիլոնիկէ բառէն զՍաւռուսի վրիպակն ստեղծած (եթէ արդարեւ դիտեամք զըրած է զայն ինքն այնպէս): Քանզի մեր կարծիքն այս է այդ Սամսա անուան խընդրոյն մէջ՝ որ Խորենացւոյն աչաց առաջն եղած բնագիր աղբիւրին մէջ յիշողութիւն կայր Մեսրոբայ յեղեւիոյ յանկարծ ի Փիլոնիկէ անցնելոյն, և անտի յետոյ ի Սամուսատ դառնալոյն, առանց վերստին զեղեւիա յիշելոյ՝ որ այնոնց մէջ տեղը կ'ընկնար, և այդ երկու անուանց — Փիլոնիկէ կ'ըսեմ և Սամուսատ յարակից — մերձաւորութիւնը պատճառս տուած է Խորենացւոյն զՍամուսատն Սամսա կարծել, (ճիշդ նոյն վրիպակաւ որով ոմանք և այժմ Խորենացւոյն բանից մէջ Փիլոնիկէ անուան մօտ զՍամսա տեսնելով՝ զկղզին կարծեցին):

Բայց այս գրչի վրիպակն իսկ, մեզ համար այսուհետեւ անվրաս լինելէն ի դատ, շատ իսկ թանկագին է, նկատելով որ Խորենացի հաւատարմաբար անխախտ պահած է իւր բնագրին անուանց և բանից զկարգաբանութիւնն, որով կարելի լինի մեզ՝ ոչ միայն համաձայնութիւն տեսնել ի մէջ իւր բանից և կաղկանդացւոյն, այլ և զմեր ենթադրութիւն հաստատել թէ արդարեւ Մես-

բովր ի Միջագետս եղած ժամանակ դէպ ի Փիւնիկէ ուղեւորած է. և որ աւելին է նաև, զժամանակն ճշդիւ ցուցած է մեզ, զոր այնքան խնամով կը խուզարկէինք, այսինքն թէ՛ յԵգեսիոյ գրատանէն ձեռնունայն ելլելէն յետոյ, և չե ի Սամուսատ առ Հռովմանոս գնացեալ. — և այս ճշդութիւնը մեզ համար մեծ կարեւորութիւն ունի, քանզի այնու պիտի գուշակեմք թէ ի՞նչ մտօք դէպ ի Փիւնիկէ խոտորած է Մեսրովբ:

Եւ արդարեւ զայս խնդիրն կը մտայ մեզ քննել թէ առ ի՞նչ և կամ ի՞նչ խորհրդով զայս՝ գողցես անժամ՝ ուղեւորութիւնն ընելու մտաբերեց Մեսրովբ: — Մեծաց շնորհակալեաց պարտս չունիմք աստ առ Մովսէս Կաղկանդուացի հատուցանել որ՝ ի վեր անդր յառաջ բերուած հատուածոյն մէջ՝ ուղեւորվ մեզ զայդ խորհուրդն յայտնել, կ'ըսէ թէ « ուխտադրութիւն մատուցանելու » համար գնաց յերուսաղէմ: Մեսրոբայ բարեպաշտական ոգւոյն տեղեակ եղողի մը համար որ ինչչէ կարծել, որ եթէ ուրիշ գործառնութիւն չունի, հարկաւ ուխտադրութեան համար կ'երթայր յերուսաղէմ. և մեր Կաղկանդուացի գուշակօրէն ըսած է, — այնպիսի ժամանակի մը մէջ ալ գնելով զայդ ուղեւորութիւնը, որ արդարեւ այլ ինչ գաղտնիք գտնելու համար չէր ստիպուեր զմիտսն պրկել. բայց մեզ համար այժմ որ զճիշդ ժամանակն տեղեկացանք և զմանր պարագայսն, ներեալ չէ այդու հետեւակ գուշակութեամբն դոհանալ: Քանզի կայ ինչ քան զայս անտեղի ենթադրութիւն որ Մեսրովբ մասնաւոր խնդրով մը և խուզարկութեամբ միտքն և ոգի ի տագնապի հետամուտ և զբաղեալ, գործոյն ամենաջերմ ժամանակ՝ թողու զիւր գործն, փոխէ զխորհուրդն և բարեպաշտական բերմամբ մը բորբոքելով յանկարծ և յանակնկալս՝ գիմէ յերուսաղէմ սրբոց տեղեաց երկըր-

պաղելու: Զայսպիսի անկցորդ դէպքեր առ իրեարս
կցելն չէ ճշմարիտ պատմագրի մը և պատմաքննչի պաշ-
տօնն, այլ այդ առերևոյթ անկցորդ իսկ կարծուած դի-
պոյց մէջ՝ ներքին կապակցութեան հուրը շղթայն կամ
զլիւն գտնել: Յայդմ իսկ է պատմութեան իմաստասի-
րութիւնը, ինչպէս որ յայդմ է նաև մարդկային գոր-
ծոյ ընթացից օրէնքը, որ միշտ ուղղութիւն և միու-
թիւն ունի: Արդարև ծանօթ է մեզ, ինչպէս ըսինք ար-
դէն, Մեսրոբայ բարեպաշտական ոգին. բայց այդ փա-
փուկ և զգայուն ոգին ևս ունի զիւր կարգն և արթը-
նութեան ժամանակը: Հաւատարիմ մնամք իւրոց ժամա-
նակակից պատմաց, և նորա ևս արդարև՝ կուգայ ժա-
մանակ՝ որ զՄեսրովբ յաղօթս կը դիմեցունեն. բայց երբ.
— երբ զամենայն մարդկօրէն կարելիսն կը փորձէ, ի
գործ կը դնէ, և երբ վերջապէս անյոյս կը մնայ յիւրոց
և յիւրոց նմանեաց ուժէն: Մեսրովբ ոչ առ Դանիէլի և
ոչ առ Պղատոօի չգտնելով զիւր խնդրելին՝ տակաւին
նմա աղօթից և ուխտադնացութեանց դիմելու ժամն
հասած չէր. քանզի երբ յեղեսիոյ դիւանին դռներէն ի
գուրս կ'ելլէր, Պղատոս յուսացուցած էր զնա թէ զիւր
փափաքելին և խնդրելին պիտի գտնէր անշուշտ Եպի-
փանաւ մտտենից մէջ որ առ Հռոփանոսի նմա կը սպա-
սէին: Մեսրովբ զայդ ամենահեաքրքրելի և իւր վերջին
ապրտտան այցելութիւն չկատարած՝ յանկարծ՝ փոխա-
նակ ի Սամուսատ երթալու՝ զՓիւնիկեայ և զԵրուսաղէ-
մի ուղին վերընտրելոյն մէջ ոչ թէ « ուխտադրութիւն
մատուցանելու » խորհուրդ կը տեսնեմք, այլ կը դուշա-
կեմք թէ զիւր խուզարկութիւնն և յայնոսիկ կողմանն
յառաջ վարել կ'ուզէր, առ ժամն ի կախ թողլով զՀռո-
փանոսի այցելութիւն, յորմէ չէր ակնկալեր մեծ ինչ:

Իսկ կային արդեօք ի կողմանն Փիւնիկեայ այնպիսի

տեղիք ուստի կարենայր յուսալ զիւր ակնկալածն գտնել (այն ինքն է հին Հայկական նշանագրովք գրեալ մատ-
եանս) : — Եւ կարի իսկ քաջ թէ կային : Եթէ ինքն
Մեսրոպը ի համբաւոյ, և կամ ի Պղատոս գիւտնապետէ
և կամ ի Բարեւաւ եպիսկոպոսէն Եդեսիոյ՝ յիւրմէ բա-
րեկամէ և ի գրագէտ առնէն ոչ, գէթ տեղեակ եղած
ըլլալու էր այն մատենէն, զոր ինքն մասնաւոր փութով
թարգմանել տուած էր ի Հայ լեզու (Խոր. Բ. Ժ.) —
զԵՍԵՐԷԻՍԻ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ Պատմութիւնն կ'ըսեմ, — թէ
երկու նշանաւոր գրատունք մերձ կային անդ, մին ի Կե-
սարիա Պաղեստինոյ, և միւսն յԵրուսաղէմ, որք թերեւս
կարենային նմա հայթայթել զոր չկարաց Եդեսիոյ գրա-
տանն գտնել :

Առաջին գրատունդ հիմնեալ ի մեծէն Որոգլինեայ (յի
դարու), ապա ճոխացեալ էր ամբաւ ծախիւք յուսում-
նատենէն Պամիրիւեայ վկայէն (ի սկիզբն Կոյս Դ. դա-
րու), ուստի և իւր անուամբն ծանուցեալ էր. յոյժ գո-
վեստիւք կը յիշէ զայն նորա բարեկամն և յաջորդ՝ Եւ-
սիբիոս Կեսարացի (Եկեղ. Պամ. 2. 1. Բ.), զորոյ գիտ-
նական աշխարհս ցաւով կը յիշէ այժմ զԿորուստ այդր
գրատան ցանկին զոր ինքն Եւսեբիոս յօրինած էր : Այս
գրատունն, որոյ համար Իսիդորոս Աեովլիացի (2 — Է
դար) կ'աւանդէ թէ մինչև երեսուն հազար հատորս
ունէր, արդարև սկսեր էր խաթարիլ առ ժամանակ մի,
բայց եպիսկոպոսն Ակակիոս (340—366), և նորա յա-
ջորդն Եւզոյոս (366—380) ջանացին զմշատն լեցունել,
ինչպէս կը վկայէ՝ Մեսրոբայ ժամանակակից՝ Հերոնիմոս
(Թղթ. 1. Դ.) (1) : — Իսկ երկրորդ գրատունն օր յերու-

(1) Այս Կեսարիոյ գրատան մէջ կը գտնուէր Մատթէի Ա.-
Էստարանին Եբրայական բնագիրն, ինչպէս կ'աւանդէ նոյն

սաղէմ, հիմնեալ էր ի Սրբոյն Աղեքսանդրոսէ եպիսկոպոսէ (212-251, այն զոր կը տօնէ և մերս եկեղեցի), որ և Քրիստոնէից՝ մեզ ծանօթ գրատանց մէջ հնագոյնն. զսա եւս կը յիշէ եւսերիոս և զինքն իսկ շատ օգուտ քաղած անտի (յամին իբր 330). (Եկեղ. Պատմ. 9. Ի): (1)

Այսպիսի ուրեմն ճոխ և ընտիր գրատունք մերձ կալով Մեսրոբայ, որ յեղեսիա Միջագետաց էր, հնա՞ր էր որ իւր անխոնջ և հաստատամիտ ոգւոյն դանդաղել տայր և չերթայր անգամ մի եւս և ի նոսա որոնելու զոր ի զուր որոնած էր յեղեսիա: Բայց թէ գտա՞ն արդեօք զոր ինդրէրն, այդմ հարցման պատասխանը պատմէին՝ իբրեւ եղրակացուցիչ՝ վերջին բանից հետ կը խառնուի, որ երբ գարձ արարեալ ի Փիւնիկոյ, դիմեց ի Սամուսատ առ Հռոմանոս, անդ Եպիփանոս. մատեններէն

ինքն Հերոնիմոս (Ընդդ. Պեղագ. Գ. բ, եւ այլուր). եթէ այսմ տեղեակ էր նաեւ Մեսրովբ, անշուշտ առաւել եւս յորդորուած պարտ էր լինել զիւր այցելութիւնը կատարել անդ՝ իբր աւանդապահ նաեւ օտարալեզու մատենից:

(1) Այս գրատան համար էր անշուշտ, — որ եւ ըստ սովորութեան՝ զպրոց մի եւս մերձ ունէր — որ Մեսրովբ զիորենացի իւր ընկերօքն աստ կը յղէր՝ նախ քան յԱղեքսանդրիա երթալն առ ՚ի « մնալ վայրկեան ի Պաղեստինացւոց հրահանգս » (Խոր. Գ. կբ): — Իսկ թէ Մեսրովբ զինի երուսաղէմեան գրատան այցելելու նաեւ յԱղեքսանդրեան գրատունն գնացած ըլլայ յեղիպոսոս, այդմ ակնարկութիւն չունիմք ինչ ամենեւին. թողումք որ բոլորովին ստոյգ չէ մեզ թէ այն ժամանակ կենդանի կայր տակաւին անուանի գրատունն Սերապիոնի, զի ըստ ոմանց չտեսց մինչեւ ի ժամանակս Արաբացւոց, ինչպէս հռչակուած է սովորաբար Ապուլ Ֆարաճի եւ Ապուլ Ֆետայի ԺԳ եւ ԺԴ դարուց պատմագրաց բանից վերայ, այլ թէ կանխաւ իսկ առ Կեսարու, եւ առ մեծն Թէոդոսիւ քանդեցաւ գրատունդ, սակաւ ամօք յառաջ քան զժամանակն Մեսրոբայ:

« անշահ մնայեալ՝ յաղօթս ապաւինեցաւ » (Խոր.) : Ուստի և մեզ աստ կը մնայ վերջ տալ մեր յարուցեալ խնդրոյն քննութեանը՝ թէ Մեսրոփք ի Միջագետս եկած էր ոչ այլ ինչ խուզարկելու, բայց հին Հայկական ընտիր դրչագիրներ, որպէս զի անոնց համեմատ իւր արդէն հնարագործեալ և կարգադրեալ նշանագրաց վերջին անգամ զձեռն որոշէ և վճռէ՝ որչափ կարելի է հաւատարիմ մնալու համար նախկին հայրենաւանդ ձևոյն, — և դառնամք մատչիլ պատմութեանս վերջին կէտին, որ է Հրաշից Պատմութիւնն, զի և նա ոչ փոքր վէճ յարուցանող խնդիր մի է :

ՍՈՒՔԻԱՍ Վ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ՏԱՐՈՒՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ (1)

Դ

ՏԱՐՈՒՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՊՑՈՅՑ ԵՂԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

4°. Աշխարհագրական տարածում կենդանեաց

Ամերիգայ հիւսիսէն դէպ հարաւ կը գտնուին ամեն կարգի կլիմաներ, անասրատներ, դաշտեր, լեռներ, գետեր, լիճեր, եւայլն, որոց նմանն կայ նաեւ հին աշխարհաց մէջ : Բայց կենդանեաց մեծամասնութիւնն տարրեր են որ կը զարմացնէ բնագէտ ճանապարհորդն. սորա պատճառն անբացատրելի ըստ հին դրութեան բայց խիստ պարզ է ըստ նորոյն : Եւ այս աշխարհագրական սփռումն 4 օրէնքներով կրնան բացատրուիլ ամենն ալ համաձայն տարրինական վարդապետութեան :

Ա. Գաղթականութիւն. — Միեւնոյն օրօրոցի մէջ ծնող զանազան տեսակի եւ կամ միեւնոյն տեսակի կենդանիներ կենաց սրտերազմի աղաղաւ սկսած են ցրուիլ ամեն կողմ եւ

(1) Շար. եւ վերջ :

շառաւղիլ. այս շառաւղման մէջ յառաջանալով, տարբեր կլիմայից եւ պարագայներու ենթարկուելով, սկսած են փոփոխութիւններ կրել պարագայից պատշաճելու համար: Եւ վերջապէս այս ձեւափոխութիւններով տարբեր ցեղեր կազմելով այս երկրորդական կէտերն իբր կեդրոն սկսած են շառաւղիլ եւ այսպէս շարունակաբար, հետեւապէս կրնամք գաղթականութիւնն նկատել իբր օղակաձեւ շղթայներ որք շառաւղաբար կ'ընթանան:

— Զանազան կենդանեաց միեւնոյն կեդրոնէն ծնելով ամեն կողմեր շառաւղելու մի ընտիր օրինակն ապացուցանեց Ալպէս Կօտուի, Աթէնքի մօտ երկրաբանական խաւերու մէջ գտնաւով այժմեան հիւսիսի եւ հարաւի կենդանիներ որք մերթի միասին կը բնակէին եւ որոցմէ ջրչան, Լաբոնեան եղջերուն, ցլալայրին (aurache), մկային ցուլն (boeuf musqué), լէմինք (lemming) անուանեալ կրծողն դէպ հիւսիսս գաղթած են. իսկ այլք որպէս գետաձին, խայտաբղէտ բորենին, ամիրիկեան փիղն, դէպ հարաւ. եւ այսպէս Լաբոնիոյ եւ Ափրիկէի կենդանիներ մի վայր կ'ապրէին, հաւանական է որ այդչափ մեծ տարածութեան կլիմայի եւ պարագայից տարբերութեանց ազդեալ տեսակաց փոփոխութիւններ եղած է:

Բ. Բնական քուրքեր. Այս շարունակական գաղթականութեանց միակ չափ դնողն բնական թուրքերն եղած են, որք կրնան ըլլալ ֆիզիզական եւ ընտելօտական:

Ֆիզիզական արդեւքներն են կենդանեաց շարժման չափն ինչպէս թռչուններ եւ ձուկեր իրենց արագաշարժութեամբ ամեն ուրեք կրնան երթալ, իսկ ընդհակառակն սողուններ եւ թուլտաւորեաններ նեղ շրջանակաց մէջ կը գտնուի:

Բնախօսական թուրքերն կենդանեաց իրենց յատուկ կլիմայից փոփոխութեանց տոկարմն կը չափուի. մարդն եւ շունն, կրնայ բնակիլ սառուցեալ բեւեռներէն մինչ այրեցեալ գօտւոյ տակ, իսկ կապիկն վարժ տաք կլիմայի, բարեխառն գօտւոյ մէջ կը հիւանդանայ: Որպէս նաեւ Լաբոնեան եղջերուն որ Լաբոնեայէն եթէ Ս. Բեթրսպուրի իսկ բերեմք ջերմութեան չի կրնար դիմանալ. հետեւաբար իւր սահմանէն վար չի կրնար գալ: Բայց մարդիկ կլիմայից փոփոխութիւններն յանկարծակի կ'ընեն, իսկ կենդանիք բնութեան մէջ խիստ

դանդաղաբար կ'ընթանան եւ այսպէս փոքր փոփոխութիւններու հետզհետէ վարժուելով կրնան առկալ, բոլորովին կը փոփոխին ուրիշ տեսակներ կը կազմեն, ինչպէս տեսանք Յունաստանի մէջ կ'ապրէին այս ամէն տարբեր կենդանիներ որք դանդաղաբար հիւսիսս եւ հարաւ երթալով յաջողեցան ապրիւ երկու խիստ տարբեր եւ ծայրայեղ կլիմայից եւ սրայմաններու տակ :

— Այս թումբերու վրայ կրնամք աւելցնել ծովեր, լեռներ եւայլն :

— Այս երկու օրէնքներն մեզ լաւ կերպով կրնան համոզել թէ՛ ինչո՞ւ Ամերիգայի եւ Ովկիանիայի կենդանիներն մերիններէն այնչափ կը տարբերին զի իրարմէ հեռացած եւ միոյն մէջէ ծնունդ առնողներ շառաւղելով միւսին մէջ չէին կրնար հաստատուիլ, զիրենք բաժնող ահագին անջրպետաց առթիւ :

Այս դուրթեամբ կրնամք բացատրել նաեւ Ովկիանոյ կղզեաց մէջ չի գտնուող կամ գտնուող կենդանեաց համար արդարեւ :

Ա. Ովկիանոյ կղզիներ գորտազգիներէ բոլորովին զուրկ են, մինչդեռ նոցա կենաց համար խիստ յարմար են այնպէս որ Աքօրի կղզեաց մէջ տարուելով գորտն այնչափ աճեցաւ որ մեծ փնասներ արտադրեց : Որովհետեւ եթէ ծովու աղի ջուրի մէջէ անցնելով երթային, աղին սղռեցութեամբ պիտի մեռնէին . ահաւասիկ մի հզօր թումբ :

Բ. Այն կղզոյն մէջ գտնուող միակ կաթնտուն ջլղջն է եւ արդարեւ կաթնտուաց մէջ նա միայն, թռչելով կրնար երթալ :

Միջերկրականի եւ Ճաբոնի ծովերուն մէջ միեւնոյն ձուկերն կան որպէս նաեւ Ամերիգայի երկու եզերաց ծովային բնակիչներն միեւնոյնն են, ուստի կ'ստիպեն կարծել թէ հարաւէն գաղթելով եկած են հոն հաստատուիլ :

Ըստ այս երկու օրինի կենդանիներն եւ բոյսերն բոլորովին տարբեր պիտի լինէին, բայց հին եւ նոր աշխարհաց մէջ կան նմանօրինակ կենդանիներն զորս երկու տարբեր օրէնքներով կրնամք բացատրել :

Գ. Յարաբերութիւն Շատ մը երկիրներ որ թէպէտ այժմ զօրաւոր բնական թումբերով իրարմէ բաժնուած, բայց երբեմն իրարու հետ կը յարաբերէին եւ այսպէս մէկէն դէպ

միւսն չատ մը կենդանիներ անցած են, որպէս Ամերիկայի եւ Ասիոյ մէջ որք երբեմն կցուած էին եւ ապա Պէհրընկայի ջրանցքով բաժնուեցան, եւ ասոր ապացոյց կը տեսնամք որ հիւսիսային Ամերիկայի վերին մասին եւ Սիպերիոյ երկրաբանական խաւուց մէջ գտնուող անհետացեալ կենդանիներն դրեթէ միեւնոյն են. նա մանաւանդ Սիլուրեան կազմութեանց մէջ զի այն ատեն աւելի ջերմ ըլլալով աւելի վերերն կը բնակէին. բայց ետքն ցրտութեան առթիւ երկու կողմէն ալ դէպ հարաւ երթալով ըստ պարագայից սկսան զանազանիլ եւ միջանցքնին պարապ մնաց եւ այսպէս մինչեւ ցայսօր դեռ ձերմակ արջն, Լաբոնեան եղջերուն, ջրչանն, կնգունն (hermine), բազէն, սպիտակագլուխ արծիւն եւն. երկու մասերուն մէջ ալ կը գտնուին: Երկուստէք երկրաբանական խաւերուն մէջ կը գտնուին Մամուտն, եւ ապացոյց դէպ հարաւ երթալուն նուազ են Գանատայի մէջ եւ քանի բեւեռներն մօտենամք կ'աւելնան:

Շատ անգամ իրարմէ հեռի երկու լիճեր, գետեր եւ ջուրեր միեւնոյն կենդանիներն կը պարունակեն որոյ համար կը կարծուի թէ երբեմն այդ երկու ջուրեր իրարու հետ կը հաղորդակցէին կամ միայն հեղեղ մը ձուերն մէկէն միւսին մէջ տարած է:

Գ. Սառուցեալ ժամանակ. Երբեմն կը տեսնուի որ երկու խիստ տարբեր երկիրներ, լեռներ միեւնոյն բոյսերով եւ կենդանիներով բնակեալ են մինչդեռ նոցա միջանկեալ տեղին երբեք չըկան, արգարեւ Ալպեան լեռանց վրայ գտնուող բոյսեր բեւեռներն եւ Պիրէնեան լեռանց մէջ ալ կը գտնուին: Միայն եալ նահանգաց լեռանց գագաթաց վրայ գտնուող տունկեր Լապրատօրի մէջ ալ կը գտնուին, Սկովտիոյ մէջ գտնուածնէն ըն Սքանտինաուի մէջ, Ապլիանի լեռանց վրայ կը գտնուին Բարեյուսոյ գլխուն եւ Եւրոպայի բոյսերն Հօքէո 40—50 տեսակ տունկեր գտած է որք կը բնակէին Հրոյ երկրին եւ Ամերիկայի հիւսիսաստիճանն եւ Եւրոպայի մէջ: Այս ամեն կըրնանք բացատրել սառուցեալ ժամանակի ազդեցութեամբ:

Ձանամք բացատրել զայս, երբ սառուցեալ դարն սկսաւ եւ լեռներու գագաթներն սկսան սառոյցներ կապել, Ալպեան լեռանց բոյսերն վար իջնալով դաշտին մէջ հաստատուեցան եւ

հոն գտնուող եւ տաքին վարժուողներուն տեղն գրեթէ բո-
նեցին, որովհետեւ նոքա եւս ցուրտէն չէին կրնար ապրիլ:
Ալպեան տուններն վարժ ցուրտին դաշտին մէջ ածելով յա-
ռաջացան եւ մինչ Պիրէնեան լեռանց դագաթներն ելան, ա-
պա երբեմն սառուցեալ դարն անցնելով ջերմութիւնն սկսաւ,
ապա երկու լեռանց գօտիներն իրարմէ զատող դաշտին տուն-
ներն արթնցան եւ միւսներուն յաղթելով զայնս մինչ լեռանց
դագաթներն հաղածեցին եւ այսպէս երկու դագաթներ միե-
նոյն տուններն ունին մինչդեռ միջանկեալ դաշան անկէ զըր-
կուած է:

Այսպէս կրնամք բացատրել ամէն օրինակներն, շատեր մի-
քանի սառուցեալ դարերու միջոցաւ այնչափ հեռուններն
տեղափոխուած են:

5°. Կենդանաբանական փիլիսոփայություն

Տաւրինական վարդապետութիւնն համաձայն է նաեւ կեն-
դանաբանական փիլիսոփայութեան հետ: Թուեմք նորա գըլ-
խաւոր դրութիւններն եւ բաղդատեմք:

Ա. Բնութիւն ցայտում յըներ. — Արդարեւ այս ի սկզբանէ
բնական պատմութեան մի առաձն եղած է եւ որ խիստ լաւ
կերպով կը բացատրուի կենդանեաց եւ բուսոց իրարմէ շա-
րունակաբար ըրած փոքրիկ տարբերութիւններով որ առաջին
տեսութեամբ անբացատրելի էր:

Բ. Բշակի միութիւն. — Այսինքն միեւնոյն կարգի եւ դասի
վերաբերող կենդանեաց միեւնոյն բլանի վրայ ունեցած կազ-
մութիւն, արդարեւ մարդոց ձեռքն, խլուրդի ծունկերն,
ծովախողի լոյիչներն, ջիղջի թեւերն, ձիերու առջեւի ոտքերն
միեւնոյն բլանի վրայ շինուած են, միեւնոյն ոսկորներէ բաղ-
կացեալ եւ միեւնոյն կարգով շարուած, կրծող եւ ծծող մի-
ջատաց բերաններն եւն. այնչափ զանազան պաշտօններու
յատկացեալ բայց միեւնոյն մասերէ բաղկացեալ են: Նոյն է
բուսոց համար եւ որ կրկին լաւ կերպով կը բացատրուի նոր
տեսութեամբ.

Գ. Դոյութեան պարագայներ. — Ամէն ստրագայներ միշտ
յարմար են կենդանեաց եւ բուսոց կազմութեան եւ եթէ

յարմար չ'ըլլային երբեք չէին կրնար ապրիլ կ'ըսէ Քիւլիէ , բայց իւր տեսութեամբ անկարելի էր բացատրել , իսկ պատշաճեցուցական դրութեամբ խիստ պարզ է :

Դ . Գործարանաւորական կոստրեկոքիւն . — Երկրաբանական ամենէն սկզբնական դարերէն կենդանիք կ'սկսին եւ երթալով կը կատարեւագործուն եւ կը բազադրին . այս միշտ նըշմարտած է ի հնուց բայց անկարելի էր բացատրել , մինչդեռ այժմ խիստ պայծառ է նոր եւ գիտական դրութեամբ :

Ի մի բան , կազմախօսութիւն , սաղմախօսութիւն , երկրաբանութիւն , կենդանեաց հոլադնախա վրայ ունեցած աշխարհագրական դիրքն , եւ կենդանաբանական փիլիսոփայութիւն միահամուռ կ'ապացուցանեն սորա ճշդութիւնն :

Տարուինականութեան դիւ հարցեր

Տարուինականութիւնն իբր բնական օրինաց եւ գիտութեանց համաձայն փիլիսոփայութեան կը համապատասխանէ մեր թուած հինգ կարգի գիտութեանց , կենդանաբանից մեծամասնութիւնն այսօր զայնս ընդունած է , բայց կան դեռ ուրիշներ թէսէտ նուազ թուաւոր որք խիւմը գիտութիւններ կ'ընեն :

Աստ իրենց գիտողութեանց գլխաւորներն հարցի ձեւի տակ պիտի ըսեմ տրուած պատասխաններովն հանդերձ :

Հ . — Եթէ կենդանիներն իրարմէ սերած են հապա ինչո՞ւ խիստ հեռու երկիրներու մէջ միեւնոյն տեսակի կենդանիներն կը գտնուին մինչդեռ իրարմէ զատող անջրպետներու մէջ չկան :

Պ . — Սորա պատճառներու համար ընդերկար խօսեցանք Աշխարհագրական աիդումն վերնագրով գլխուն մէջ :

Քանի որ կենդանիներ փոփոխութեանց ենթարկեալ են հապա ինչո՞ւ երկրիս սկզբնական կազմութեան մէջ գտնուող կենդանիներն ներկայիս մէջ ալ կը գտնամք : Եւ թէ եգիպտոսի 5-4000 տարւոսն արձանաց մէջ կենդանեաց ձեւեր կան որ այսօրուանին յար եւ նման են :

Պ . — Պարզեցինք լամպուքի այն տեսութիւնն թէ , եթէ պարագայներ չը փոխուին , ձեւեր ալ չեն փոխուիր , ջրակենցաղ պարզ կենդանիներն կը գտնուին այժմ այն պարագայից

մէջ ուր կը գտնուէին Սիլուրեան հողերու մէջ ուրեմն ինչո՞ւ փոխուին, եւ եթէ փոխուին կ'անհետանան :

Գտնով եգիպտոսի նկարներուն, կամ արձաններուն, Տարուինականութիւնն չը պահանջեր որ ամէն տպրող մարմին շարունակ փոխուի, այլ ըստ պարագայից պահանջմանց, եւ եթէ 5-6000 տարի երբէք պարագայներ չը տարբերին կենդանին չը փոխուիր. եւ այսպէս այդ տպացոյց մ'է որ 5-4000 տարւոյ մէջ գլխաւոր պարագայից փոփոխութիւն մ'եղած չէ, ինչ որ կ'ապացուցանէ նաեւ գիտութիւն եւ երկրաբանութիւն :

Հ. — Եթէ կենդանիներն իրարմէ փոքր առ փոքր փոփոխութիւններով կազմուած են, հապա ինչո՞ւ իրարու չեն նմանիր :

Պ. — Զի միջին կենդանիներն անհետացած են եւ շատ անգամ միայն ծայրայեղներ մնացած են, որք շատ կը տարբերին. բայց կը գտնուին երկրաբանական խաւերու մէջ, նոցա միջնորդներու մեծագոյն մասն :

Հ. — Ուրեմն ամէն միջնորդ ցեղերն եւ տեսակներն գլուխու եւ երկրաբանական խաւերու մէջ, մինչդեռ մի փոքրիկ մաս մը միայն կայ :

Պ. — Նախ մնացորդաց մեծագոյն մասն անհետացած են եւ սորա գլխաւոր պատճառներէն մին բացատրեմ : Ընդհանրապէս մնացորդներն ծովերու տիղմին մէջ պահուած կ'ըլլան. ենթադրէ ծով մը որոյ յատակն հետզհետէ կը բարձրանայ, ինչպէս կ'ուսուցանէ մեզ երկրաբանութիւն, այդ իւր մէջ կամ խորերն պարունակեալ կենդանիներն ալիքներու շարժմամբ միշտ տեղափոխութեան մէջ ըլլալով ապառաժներու սկիւի զարնուին, փշրուին եւ անհետանան, իրօք այս կարգի հողերու մէջ ալ մնացորդաց փշուրքներ կեւնան, որք բանի մը չեն ծառայեր : Այս գլխաւոր պատճառին վրայ աւելցուր նաեւ զայնս հանող գործաւորաց տգիտութիւնն, որք պէտք եղած խնամքն չեն տար :

Կենդանեաց եւ բուսոց հնախօսութիւնն (paléontologie) խիստ նոր գիտութիւն մ'է : Հետքերն գտնալու համար հողագնդիս բոլոր հողերն եւ կազմութիւններն գրգռելու է, արդ մեք միայն հազիւ Եւրոպան եւ նորա մասնաւորաբար մի քանի երկիրներն լաւ հետազոտած ենք, հապա Ասիան,

Ամերիկան եւ Ափրիկէն, որոց ամենափոքրիկ մասին վրայ հազիւ աղօտ գաղափար մի ունիմք, եւ նա մանաւանդ Ուիլիանիան, որ բոլորովին անծանօթ է: Բայց այսու ամենայնիւ նոր վարդապետութեան աշակերտներն միշտ պարզերես են եւ սովէն անգամ, որ երկրաբանական աշխատութիւն մը տեղի կ'ունենայ իրենց տեսութեան փաստի հետքեր կը ծնանին: Արգարեւ Գիւլիէ եւ ուրիշներ կը կարծէին թէ, մամուլին, տանածանին (mastodonte) եւ փիղն յատուկ արմատներ ունին: Մամուլի եւ տանածանի միջանկեալ մինչեւ ցարդ 26 տեսակներ գտնուած են, որք այլ եւս նոցա միեւնոյն արմատն ունենալուն կասկած երբէք չ'են թողուր:

— Հիւսիսային Ամերիկայի երկրաբանական խուզարկութիւններն ցուցուցին թէ ընտանի ձիուն եւ բրածոյ ձիուն մէջ վեց որոշ տեսակներ կան:

Կապիկի եւ ուրիշ կենդանեաց միջանկեալ 14 տեսակներ գտնուեցան:

Միջին եւ ստորին trias ի մէջ 800 տեսակ թուլատարեան եւ շառաւղային կենդանիներ գտան: Այլ եւս կարելի է միջանկեղց դոյութեան չը հաւատալ:

Հ. — Եթէ տեսակներն ի միմեանց կը ծնանին, հապա ինչո՞ւ իրարու հետ չ'են արգասաւորիր եւ կամ արգիւնքնին ամուլ կ'ըլլան:

Պ. — Որչափ որ կենդանեաց կազմութիւնն իրարու մօտ ըլլայ, այնչափ արգասաւորութիւն աւելի տեղի կ'ունենայ: Արդ երկու միեւնոյն տեսակի եւ միեւնոյն ցեղիներն աւելի լաւ կը յարմարին, քան թէ միեւնոյն տեսակի տարբեր ցեղիներն, նոյնպէս երկու իրարու մօտ տեսակներն աւելի կը յարմարին քան թէ հեռիներն: Ամէն ոք գիտէ թէ, երկու մօտ տեսակներ կրնան արգասաւորիլ, ինչպէս պարզեցի ընդհանրապէս արգիւնքն կրնայ արտադրել, բայց մերթ ամուլ կը մնայ:

Տարուին ամշտքեան երկու պատճառներ կ'ուտայ.

Ա. — Սաղմոյին վիճակին մէջ մօրն ձուն կը ջննայ իւր տեսակի ձեւափոխութեան յարմար ածեցնել, հօրը սերմն իւր տեսակին, արդ եթէ երկուքին կազմութիւն խիստ տարբեր է, երկուքն ալ չ'են կրնար յաջողիլ եւ եթէ խիստ մօտ է մի-

ջին ճամբայ բռնելով կը յաջողին, բայց չաօ անգամ ծննդա-
կան գործարաններն այս ձգտման մէջ կը մեռնին:

Բ. — Այս փորձերն մինչեւ ցարդ տղգտկցոց հետ եղած
են եւ արդէն գիտեմք որ աղգականաց համար արգասաւո-
րութիւն կը նուագի:

— Բայց երբէք տեսակաց չարգասաւորելն, տեսակաց իբր
ընդհանուր յատկութիւն չը կրնար ընդունուիլ, որպէս
տեսանք:

Հ. — Եթէ կենդանեաց տեսակներն կը փոխուին ուրեմն
մի տեսակ կենդանիով ուրիշ մը արտադրեցէք որպէս զի
տեսնամք:

Պ. — Բնութիւնն միլիոնաւոր դարերու մէջ իւր հզօր մի-
ջոցներով ձեւեր կ'արտադրէ, ի՞նչպէս կը պահանջուի որ մար-
դըն իւր անկարողութեամբ, կարճ կեանքով եւ տկար միջոց-
ներով նորա հաւասարի, միթէ բաւ եւ չաօ չ'է՞ որ իւր ա-
պիկարութեամբ զանազան ձեւեր կ'արտադրէ. կ'սկած չը
մնար որ քիչ մ'եւս փոխուելով իբր զաօ տեսակներ պիտի
կրնան համարուիլ:

Հ. — Վերջապէս կ'ստեն քանի որ ամէն կենդանի չորս,
հինգ տեսակներէ եւ կամ կարելի է Վ տեսակէ մը յառաջ
գալն կը կարծէք որպէս նաեւ բուսոց համար. արդ ո՞վ, կամ
ի՞նչպէս արտադրուեցան այս սկզբնական սլարդ մարմիններն:

Պ. — Տարուինի եւ Գլօտ Պէռնարի հետ սլիաի պատասխա-
նեմ, թէ դորա պատասխան գիտութեան սահմանէն դուրս
է, գիտութիւնն եղածն եւ ճշմարտութիւնն միայն կը բա-
ցատրէ, բայց սկզբանց խուզարկութիւնն Աստուածաբանից
բաժինն է եւ ոչ գիտնոցս:

Ն. ՏՅՂԱՍՐԵԱՆ

ԲԱՇԽՈՒՄՆ ՀԱՐՍՏՈՒԹԵԱՆ

Թե ինչպիսի կը քաշխուի հարստութիւնը. — Սովրեցանք թէ
ինչ է հարստութիւնն, թէ ինչպէս պէտք է զայն գործա-
ծել, թէ ինչպէս կարելի է ըստ կարելւոյն նուազ աշխատու-
թեամբ մեծագոյն քանակութեամբ զայն արտադրել, բայց

մեր նիւթին ամենէն գոռար մասին տակաւին չը ձեռնարկեցինք։ Այժմ մեզ կը մնայ լուսարանել թէ՛ ինչպէս հարըստութիւնն կը բաշխուի զայն արտադրող ձեռաց մէջ։

Ինչպէս որ տեսանք, ճարտարութեան գործիքներն երեք են․ երկիր, աշխատութիւն եւ գրամագրութիւն։ Արդ եթէ միեւնոյն անձը այս երեք գործիքներն եւս հայթայթէր, այն ատեն բնաւ տարակոյս չը պիտի մնար որ ամբողջ արդիւնքը իւր սեպհականութիւնը պարտէր լինել, ի բաց առեալ կառավարութեան իւր տուրք վճարեալ մասը, այլ ընկերութեան արդի վիճակին մէջ խիստ հազուադէպ է որ աշխատաւոր մը ունենայ իւր գործածած բոլոր հողը եւ բոլոր գրամագրութիւնը։ Մէկուն ազարակը կամ միւսին գործարանը կ'երթայ աշխատիլ, մէկուն տունը կը բնակի եւ շատ անգամ ուրիշ մէկու մը՝ կերակուրը կ'ուտէ, ուրիշի յղացումներէն եւ գիւտերէն, հասարակութեան ծախքով շինուած ճամբայներէն, երկաթուղիներէն, հասարակային շէնքերէն, եւ․ օգուտ կը քաղէ։

Հետեւաբար հարստութեան արտադրութիւնն ընդ առանձին մի անձի կամքէն եւ գործերէն կախում չ'ունի, այլ զանազան անձերէ կամ դասակարգութիւն մը կազմող անձերէ բաղկացեալ պատշաճ ընկերակցութենէ՝ որ հող, աշխատութիւն եւ գրամագրութիւն կը հայթայթէ։ Այդ տարբեր անձինք յառաջ եկած արտադրութեան մէջ իւրեանց որոշ մասերը պարտին ունենալ, եթէ արտադրութեան գործիչներէն մին կը մատակարարեն, կրնան սակարկութիւն մը ընել եւ արտադրութենէն մաս մը պահանջել։ Այլ ասկայն այս քաշխուռը լոս քախսի եւ լոս քնաց չը կասարուիր, այլ ենթակայ ե բնական օրինաց գոյս պիտի աչիւն տեցունենի։

Պիտի ջանամք բացատրել թէ ինչպէս ժողովրդեան մեծ մաս մը հարստութեան այնքան մի փոքր մաս կ'ստանայ, մինչդեռ ընդ քանի մը անձինք նոյն քանակութիւնը կ'ստանան։ Մշակներ իւրեանց բոլոր զօրութեամբը հողի մը վրայ կ'աշխատին եւ հունձք մը յառաջ կը բերեն, քանի որ ագարակապետը կուգայ եւ իւր եկամուտ այդ հունձքին մեծագոյն մասը ինք կ'առնու, մինչդեռ գործաւորք հազիւ հազ ապրեւել չափ կ'ստանան։

Երբ հասկնանք թէ ինչու համար գործաւորն այժմ այսքան

քիչ կ'ստանայ պիտի կրնանք թերեւս տեսնել թէ՛ ինչպէս կրնայ վարուիլ, որպէս զի առաւել տաճնայ, բայց ամէն պարագայի մէջ՝ պիտի տեսնանք թէ, արդիւնքը մեծաւ մասամբ բնութեան օրինաց հետեւանքն է։ Մեր նիւթին այն մասը՝ զոր պիտի քննեմք բաշխումն հարստութեան (distribution de la richesse) կը կոչուի, զի կը սովորեցնէ մեզ թէ՛ ինչպէս արտադրեալ հարստութիւնն բաժանեալ է ՚ի մէջ աշխատողաց, հողատեարց, դրամատեարց եւ կառավարութեան։ Աշխատաւորին բաժինն կ'անուանի քոշակ (salaire), երկրին բաժինն՝ եկամուտ (rente), դրամատիրոջն՝ տոկոս (intérêt), կառավարութեանն՝ տուրք (impôt)։

Կրնանք ըսել թէ ընդհանրապէս աշխատութեան արդիւնքը չորս մասի կը բաժնուի հետեւեալ կերպով.

Արդիւնք = Թոշակը + Եկամուտ + Թոկոս + Թուրք։

Աշխատաւորին բաժինն. քոշակ. — Պէտք է ուշիւ յիշել թէ, թոշակ, եկամուտ, տոկոս, անուանեալ բառերն զորս աստ կը գործածեմք, սովորական խօսակցութեանց մէջ իրենց ունեցած նշանակութեանց ճշգրտար չեն համապատասխաներ։ Գործաւորաց վճարեալ թոշակները երբեմն թոշակ ըլլալէ աւելի են, վասնզի հոն մաս մ'ալ տոկոս կը մտնայ։ Եկամուտին գաղտնի, գրեթէ միշտ մաս մ'ալ տոկոս կը պարունակէ, եւ ինչ որ տոկոս կ'անուանեն կարելի է՝ մինչեւ մէկ աստիճան իբր թոշակ կամ եկամուտ նկատուիլ։

Տնտեսադիտութեան մէջ թոշակ (salaire) բառով կը հասկնանք ինչ որ էտպէս աշխատութեան իբր հատուցում կը վճարուի։ Արդարեւ, շատ գործաւորք իւրեանց գործիքներն ունին, զոր օրինակ որմնադիրք ունին՝ մկրասներ, թակեր, քանակներ, եւն, ատաղձագործք՝ քերիչներ, եւ ուրիշ գործիքներ գնելու համար շատ անգամ քանի մը հարկւր ֆուանդի պէտք կ'ունենան, եւն. դաշնակի գործարանապետ մը երբեմն 1700 ֆուանդի գործիք կ'ունենայ. պարտիզպանք թիւեր, տըրմուխներ, սայլակ, կացին թերեւս ալ մանգաղներ եւ գլանակ կ'ունենան։ Բոլոր այս գործիքները իւրեանց տրոփողութեամբ գործածուած դրամագլուխ մը կը ներկայացնեն, եւ այդ դրամագլխոյն համար պէտք է որ մաս մը տոկոս վճարուի։ Զորօրինակ դաշնակի գործարանատէր մը պէտք է որ իւր 100

Ֆուանդ ստանայ իւր գործեաց գնոյն համար : իսկ բուն թոշակը այն գումարն է որ իւր ձեռաց մէջ կը մնայ , վերոյիշեալ տոկոսը եւ կառավարութեան տուրքը վճարուելէն վերջը :

Երկրին բաժինն . — Եկամուտ (la rente), արտադրութեան երկրորդ բաժինն տնտեսագիտութեան մէջ կը ներկայացնէ ինչ որ կը վճարուի բնական գործչի (agent naturel) գործածութեան համար , թող այդ բնական գործիչը հող մը , հանք մը , գետ մը կամ լիճ մը ըլլայ :

Տան մը կամ գործարանի մը եկամուտը չէ ուրեմն բոլորովին եկամուտ այն նշանակութեամբ որ այս բառին կուտանք : Այն տանն կամ գործարանին շինութեանն գրամագլուխ վատնուած է , ուստի եւ այդ գրամագլխուն պէտք է տոկոս վճարել , ուստի ճշդիւ գտնելու համար եկամուտը , պէտք է որ իրապէս եկամուտ անուանեալ գումարէն վերոյիշեալ տոկոսը վար զարնենք : Եկամուտն տոկոսէն զատելով , տան մը ճշգրիտ եկամուտը այն գումարն է ուրեմն , որ կը վճարուի այն գետինին համար , որոյ վրայ այդ տունը շինուած է : Նոյնպէս ագարակի մը տնտեսական եկամուտը ընդհանրապէս կը պարունակէ շէնքերուն , ճանապարհներուն , գոռներուն եւ ուրիշ պիտոյից համար գործածուած գրամագլխոյն տոկոսը : Ճշգրիւ վերջը պիտի տեսնանք թէ՛ ճշգրիտ եկամուտը ինչ կերպով ծագում կ'առնէ :

Դրամագլխուն բաժինը կամ տոկոսը (intérêt), շատ անգամ գրամատիրոջ ձեռացը մէջ մնացած գումարէն պակաս նշանակութիւն ունի : Ընդհանրապէս գրամատէրն գործի կը ձեռնարկէ վարձելով մաս մը հող եւ անոր վրայ գործարան կը շինէ , մեքենայներ կը դնէ եւ մարդիկ վարձելով զայնս կը գործածէ : Դրամատէրն ընդհանրապէս նոյնինքն անօրէնն է գործոյն եւ գրեթէ ամեն օր գործաւորաց չափ կ'աշխատի : Երբ ապրանքները լինցած ու ծախուած են , գոյացեալ բոլոր գրամագլուխը իրեն կը պահէ , բայց այն միջոցին , արդէն բաւական գումար մը վճարած է իբր թողակ , երբ ապրանքները կը շինուէին , ուրիշ գումար մ'ալ պիտի վճարէ իւր վարձած հողին եկամուտը : Այս բաժինները մի կողմ գրուելէ վերջ , պէտք է իրեն շահ մ'ալ մնայ , որուն մէկ մասը պիտի գինըը ասլեցնէ : Արդէն իսկ այդ շահը պէտք է որ

դրամագլխուն տոկոսէն զատ ուրիշ բան պարունակէ իւր մէջ, այսինքն գործ կտուովարելու համար տրուած աշխատութեան հատուցումը : Կրնայ ըլլալ որ գործարանի մը տնօրէնն խիստ քիչ անգամ բամբակի, կանեփի, երկաթի կամ ուրիշ իւր գործածած նիւթոց դպչի. սակայն ըսել չէ թէ նա չաշխատիր, զի նորա աշխատութիւնն աւելի գլխով եւ գրչով է, հաշուելով իւր վաճառաց արտադրման գինը, հետամուտ ըլլալով թէ ուր կրնայ աւելի արժան գինը նախնական նիւթերը, լաւ գործաւորներ ընտրելով, տեւորակները բռնելով, եւ ուրիշ հազարեւմէկ գործեր ընելով : Մտաւորական յարատեւ աշխատութիւնը ստուգիւ չատ աւելի դժուարին է եւ մաշեցուցիչ՝ քան թէ ձեռքի աշխատութիւնն, եւ լաւ գործ մը հաստատելու եւ վստանդաւոր ժամանակներէ անցնելու համար, տնօրէնն մեծ մտաւորականութիւններ, եւ մտաւորական մեծ յոգնութիւններ կ'ըզայ : Ուրեմն եթէ ձեռնարկած գործի մը մէջ յաջողի, պէտք է որ արտադրութենէն բաւական մեծ մաս մը ինքը ընդունի, որպէս զի իւր շահը կրած նեղութիւնը արժէ : Իւր բաժինը վերհսկողութեան ծախս (frais de surintendance) կը կոչուի, եւ թէպէտ ընդհանրապէս այդ բաժինը պարզ գործաւորին ընդունած բաժինէն շատ աւելի մեծագումար է, սակայն էապէս նոյնատեսակ թոշակ մ'է :

Գրամատիրոջ շահէն մաս մ'ալ մէկ կողմը դնելու է իբր ասպահովութիւն ընդդէմ վսակցաց (assurance contre les risques) : Վաճառականութեան մէջ յաճախ տուաւել կամ նուազ անտուգութիւն կայ, եւ ճարտարագոյն եւ խոհեմագոյն տնօրէնը կրնայ ստակ կորսնցունել այնպիսի պարագայներով որք ընտ. իւր մտքէն չէին անցներ : Երբեմն գործարան մը կառուցանելէ վերջը, իւր շինելիք ապրանցայինները մէկէն ի մէկ կը դադրի : Երբեմն անկարելի կը լինի իրեն նախնական նիւթերն գնել, մերթ կը նշմարեն, սակայն չատ ուշ թէ այն տեղը որուն վրայ գործարանը շինուած է, բնաւին յարմար տեղ մը չէ. մերթ գործաւորք եւս դժգոհ են եւ դրամատիրոջ կարողութեան ներածին համեմատ տուած թոշակին համար չեն ուզեր ոչխափիլ : Ինչ որ ալ լինի պատճառները կամ դժբաղդութիւնը որ կը ներկայի, միշտ դրամա-

տէրն է որ ամենէն աւելի կը վնասուի, որովհետեւ նա է որ ամենամեծ գումարներ կը կորսնցունէ, որոնցմով ինք կրնար խիստ հսնգիստ կերպով ապրիլ: Մարդիկ տեսնուած են, որոնք իւրեանց բոլոր կենսքը աշխատելէն եւ աստիճանաբար հարստանալէ վերջը, իւրեանց բոլոր հարստութիւնները կորուսած են, սխալ դատողութեան մը, կամ դժբաղդ դէպքի մը պատճառաւ, որոց մէջ իրենք բնաւ յանցանք չունին:

Ուրեմն այդ անախորժ վտանգները աչքի առնելու համար՝ պէտք է որ դրամատէրը քաջազեղութիւն մը ունենայ: Եթէ իւր դրամը կառավարութեան փոխ տար, կրնար ասկէ ստկոս մը ստանալ, գրեթէ վստահ լինելով թէ բան մը չը կորսնցունէ: Բայց եթէ այդ ամենուն հակառակ, այդ վտանգներն աչքն առնելով իւր դրամագլուխը վաճառականութեան մէջ գործածէ, պէտք է որ համեմատաբար վարձատրուի: Գէթ այս վարձատրութիւնն բաւական մեծ լինելու է, որպէս զի յաջող եւ անյաջող գործոց շահն զիրար հաւասարակընեն, եւ որպէս զի դրամատէրք ապահով լինին թէ պիտի կարողանան դրամագլուխնուն տոկոսն եւ վերատեսչութեան ամսականնին քաշելու: Ուրեմն կրնանք հետեւեալ հասարակութիւնն գրել.

Շահ = վերատեսչութեան ծախք + տոկոս + ապահովագին ընդդէմ վտանգաց:

Տոկոսի քաժիկն (de l'intérêt). — Ինչ որ կը վճարուի դրամագլխոյ գործածութեան համար, չը հաշուելով այն գումարն որ գործն վարող մարդոյն ձախողութեանց եւ նեղութեանց փոխարինութիւնն է, տոկոս կը կոչուի: Այս տոկոսն անշուշտ կախումն ունի դրամագլխոյն քանակութենէն, եւ ժամանակի տեսողութենէն, այսինքն թէ՛ եթէ դրամագլուխն շատ է, կամ թէ՛ երկոյն ժամանակ գործածուի, իւր բերած տոկոսն ալ շատ կը լինի: Ուրեմն տոկոսի սակը դրամագլխոյ քանակութենէն եւ գործածուելիք ժամանակի տեսողութենէն կախումն ունի: Տարին 5 առ 100 կը նշանակէ թէ՛ իւրաքանչիւր հարիւր ֆրանքի համար, տարին հինգ ֆրանք պիտի վճարուի, քանի որ դրամագլուխն ի շահու է, եւ միեւնոյն համեմատութեամբ սուաւել կամ նուազ ժամանակի համար:

Տոկոսի սակն՝ զոր այժմ գործոյ մէջ կը վճարեն, շատ փոփոխական է, 1 կամ առ 100 էն մինչեւ 50 առ 100 եւ աւելի իսկ :

Երբ սակն 5 կամ 6 առ 100 ն անցնի մինչեւ մէկ աստիճան իրական տոկոս մը չէ, այլ փոխարինութիւն մը ամբողջ դրամագլուխն կորսնցունելու վտանգին համար :

Տոկոսին բուն միջին սակը գտնելու համար, պէտք է բնութիւն ինչ որ ապահով անձինք կը վճարեն փոխ առած տոակնուն փոխարէն, կալուածներ ի դրաւ դնելով, այնպէս որ հատուցման մասին բնաւ տարակոյս չը մնար : Հաւանական կը թուի թէ՝ այժմու տոկոսին իրական միջին սակը 4 առ 100 է, սակայն կը փոխուի տարբեր երկիրներու մէջ : Աւելի վար է յԱնկլիա ու ի Հոլանտա քան այլուր : Ի Միացեալ Նահանգս հաւանականաբար 6 կամ 7 առ 100 է : Տոկոսին համար սա դիտելի է թէ՝ մէկ գործէն ի միւսն նոյն կը մնայ :

Ճմարիտ է սակայն թէ՝ շահերն խիստ փոփոխական են, վասն զի վերատեսչութեան աշխատութիւնք կը տարբերին, կամ թէ վասն զի մի վաճառականութեան մէջ առաւել վերտանգ կայ քան միւսին : Սակայն բուն տոկոսն նոյն է, զի ստակի ձեւոյ տակ փոխ տուեալ դրամագլուխն տմեն գործոց իբր դրամագլուխ կրնայ ծառայել : Շրջուն դրամագլուխն հաւաքառապէս կրնայ ամեն գործոց յարմար լինիլ, ուրեմն զայն փոխ կուտան այն վաճառականութեան որ միւսներէն քիչ մը աւելի տոկոս կը վճարէ :

Ուրեմն յարատեւ ձգտում մը կայ ճարտարութեան ամեն ճիւղերուն մէջ, որպէս զի տոկոսը հաւասարին :

Մթանի ձիւլն

Թարգմ. — Պ. ՆԵՎՐՈՒՋ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ ԵՒ ԳԵՐՄԱՆԱՑԻԲ

Գերմանական կեանքն իւր այլազան երեւութից ներքեւ ծանօթացնելէ յառաջ, սիրելի է ինձ մի համառօտ նկարագրութիւնն ընել այն երկրին զորմէ առիթ պիտի ունենամ թերեւս խօսել ամեն ամիս : Մարզն կը կազմուի կլիմային

աղդեցութեան ներքեւ . իւր ընտելութենէն , բնազդն եւ բարքն անձուկ կերպիւ միացած են միջավայրին հետ . Յունական գեղակապոյտ երկնից ներքեւ կը ծնի այն զիցարանութիւնն որոյ ճարտար եւ խմաստալից հանգոյցներուն վերայ կը հիանամք Ովիդիոսի այլակերպութեան մէջ . ի Հնդիկս , մի հրատոչոր երկին այլապէս կը ներգործէ բնակչաց հանճարոյն , մի տարօրինակ վառ երեւակայութիւն կ'երկնէ այն կրօնն որոյ աստուածներն , օրէնքներն եւ պատուհասներն հաւասարապէս զարհուրիչ են : Ուրեմն զԳերմանիա մի ակնարկիւ ճանաչելով , պիտի ճանաչեմք միանգամայն նորա բնակչաց նկարագիրն :

Գերմանիա , պատմական տեսակէտով , մի վաղեմի երկիրէ ուր ապրեցան նախնի Գերմանք կէս քաղաքակիրթ վիճակի մէջ , փոքրիկ տոհմերով , որպէս ցարդ կը տեսնուի Սփրիկեան ժողովրդոց մէջ :

Իւր երկայն այլ ոչ բարձր լեռնագօտիներն որք զայն իրեւ պարիսպ բնական , կ'անջատեն Դանուբեան հովտէն եւ յորոց իւր ծագումն կ'առնու եւրոպիոց գետոց մեծագոյն մասնն . թաւ եւ ընդարձակ անտառներ որք կը բարձրանան ամենուրեք . ապա ի հիւսիս , երկու գետեր յորոց մին կ'առաջնորդէ յ'Ովկեանոս , բնականաբար պիտի պատրաստէին զԳերմանա մի ժողովուրդ խիզախ եւ որսորդ :

Այսպէս , մեր թուականին առաջին դարուն մէջ ի զուր կը ջանան Հռոմայեցիք ընկճել զանոնք բաղնաձեռն զօրութեամբ . Գերման ժողովրդին պետն Արմինիոս , կամ ճիշդ Գերմանական անուամբ Հերման , մի դարանի մէջ կը ջնջէ Հռոմէական լեզէսներն զոր զրկած էր Աւգոստոս վարուսի հրամանատարութեամբ : Հերման Գերմանացոյ ամենէն ժողովրդական անձնաւորութիւններէն մին է որոյ նահատակութիւնքն հռչակուած են զիւցաղնական քերթուածոց մէջ :

Այս ժողովրդեան նախասահմանեալէր երկու եւրոպական մեծ ազգաց , ըսել կ'ուզեմ Անգլիացոց եւ Գաղիացոց , ծնունդ առլոյ գերագոյն յիսուքն :

Իւր տոհմերէն մին , Ֆրանք անուանեալ , հաւանականաբար հնոյն Գալիոյ սահմանաց ամենամօտ ապրողն , կ'արշաւէ անդր , հինգերորդ դարու մէջ եւ խառնուելով բնիկ

Գալլիացիներու հետ, կը պատրաստէ արդի Ֆրանսական ազգն: Նաւային արշաւանք զինքն աւելի հեռուն կը մղեն. Անկլոյ-Սաքսոնք, մի այլ տոհմ, զԲրիտանիա կը նուաճեն. իւրեանց լեզուն, սովորութիւնքն կուտան նուաճեալ ժողովրդեան եւ ահա Անգլիա կը ծնի:

Քաղաքակիրթ դարուց մէջ կը տեսնեմք նոյն ժողովուրդն միշտ յառաջագոյն, թերեւս Եւրոպական ժողովրդոց յառաջագոյնն. այն անթիւ վանուց մէջ որք կը դառնուն ի Գերմանիա, կը մշակուին եռանդեամբ վանականներէ գրագիտութիւն եւ արուեստ, եւ իւր վեհապետներէն մին, Մեծն Կարոլոս, որ կը տիրէ գրեթէ համայն Եւրոպիոյ, կուտայ նոյա մի մեծ մղումն: Ֆրանսացիք զԿարոլոս Գալիացի կարծելոյ միամիտ յաւակնութիւնն ունին որ սխալ է, ըստ որում յայտ է թէ սերած է Ֆրանքներէ, այսինքն նոյն Գերմանական տոհմէն գոր ի վերեւ յիշեցինք:

Կարոլոս Մեծէն ցայս փայր, Գերմանիա, ի բաց թողլով իւր կրած քաղաքական յոփոխութիւններն կամ ձախողութիւններն, կը քայլէ անխտոր յառաջ իւր քաղաքակիրթ ազդեցութեան ենթարկելով դրացի ազգերն, իւր որդւոց մին, Կաթէմպելի, կը մատուցանէ մի տիեզերական ծառայութիւն հնարելով սուպերութիւնն. կուգայ Լուտեր, Քրիստոնէութեան մեծ բարենորոգիչն, եւ կը փրկէ իւր հայրենիքն Եկեղեցւոյ անախորժ լուծէն⁽¹⁾. ապա հետզհետէ աւագ հանձարներ որպիսիք են Քանթ, Քէթլեր, Պիւհներ, Շորէնհաուէր, Քրոպշոք, Լայպնից, Շլլէր եւ Կէօթէ պանծալի կը գործեն իւրեանց հայրենիքն եւ կը յաւելուն նորա փառքն:

Մի քիչ յառաջ կը խօսէի Գերմանիոյ քաղաքակիրթիչ ազդեցութեան վերայ, եւ արդարեւ ո՞ւմ կը պարտի Ռուսիա իւր կրթութիւնն: — Միայն Գերմանիոյ: Բաց աստի, համայն Ոլաւք Գերմաններու աշակերտքն են, միայն նոցա ազդեցութեամբ քաղաքակրթուած են:

Երբ կը նկատեմ այս գեղեցիկ եւ ընդարձակ երկիրն որ գրաւած է Եւրոպիոյ կեդրոնն, որ այնքան գերծ է Հիւսիսի

(1) Այս տղերն Եւրոպական տեսակէտով են գրուած. անտարակոյս Հայաստանեայց ազգս եկեղեցւոյն մէջ Լուսեհ նորոգելու բան մը չը պիտի ունենա՛ր:

տարապայման ցուրտ որքան խտալական դոյզն ինչ մեղկ կլի-
մայէն, երբ կը տեսնեմ այն լաւ տպաւորութիւնն զոր կը
գործէ աստի գոյացած բարեխառնութիւնն իւր բնակչաց
կազմութեան վերայ. երբ մոօք կը յաճիմ իւր քաղաքաց
մէջ որոց գլխաւոր զարդերն են ճոխ մատենադարանք,
մարմնամորզարանք, լիգէոնք, վարժարանք եւ մատենագրաց
կամ հայրենասիրաց անդրիք. երբ կը հանդիպիմ գրեթէ
իւրաքանչիւր գլխաւոր վայրի մէջ մի հոյակապ համալսարանի
ուր կայ ուսուցչաց մի ընտիր խումբ իւր աւանդական պարզ
այլ վայելուչ հագուստով, իւր երկայն հերովք եւ լուրջ դի-
մօք որոյ միակի փառաւորութիւնն է ուսումնասիրել հանապազ
եւ գլխութեան միջին կողմերէն մին այլ լուսաւորել, ապա
մի բազմութիւն եռանդուն այլ միանգամայն ծանրախոհ
ուսանողաց, օժտեալ մի հաստատուն կամօք, որ կը հե-
տեւի յօժարաւորութեան գասախօսութեանց. վերջապէս երբ
երկիրն համայն կը պատկերանայ աչացս իբրեւ մի ան-
հուն աշխատարան ուր մարդիկ կը կոփեն, կը կալեն, կը
յղկեն, կը տքնին ի մի բան, միայն յուսնոյ համար, չկորեմ
զսպել հիացումս եւ կը գոչեմ. Երջանիկ Գերմանիա:

Ահա ուրեմն Գերմանական հայրենիքն եւ Գերմանացիք
որոց բարուց եւ դատարարական վերայ պիտի ջանամ
գրել հետզհետէ, մի քիչ ընդարձակօրէն, Գերմանական
կեանք վերնագրոյն ներքեւ:

Վիեննա

Վ.Ա.ՆՆՈՒՆԻ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԽԱՐԲ

Գ.

ՏԱՂ ՀՈԳԻՈՅ ՇԱՀ

Կուգես որ ուղիղ կենաս՝ որ ամեն մարդ գրեզ սիրէ,
Դու հողի նման կացիր՝ որ ամեն մարդ գրեզ կօխէ:
Բան դերկաթն այլ ի՞նչ ամուր՝ որ կրակըն զինք կու հալէ,
Դու ջրի նման կացիր, որ կրակն ի քենէ վախէ:

Դաւիթ մարգարէն կ'ասէ՝ թէ ասորեցո՛ւ ի մարդէ չարէ ,
 Մարդոյս չարն հանց վատ է՝ որ զվայրիքն ի լեռն անցեալ է :
 Զառիւծն ի զընծիլ դրած՝ չօպանին կու տան թէ քաշէ ,
 Շատ է չօպանին զահլան՝ , առիւծին առջեւ կու քայլէ :
 Դաւիթ արքային որդին Սողոմոն մեզ զայս կու ասէ ,
 Զխրատն իմաստնիցն տուր , առաւել նա զքեզ կու սիրէ :
 Թէ անգէտ ու յիմար մարդոյն՝ խրատ տաս , նա զքեզ կու տաս ,
 Նա թուր ու դանակ կ'առնէ , թէ կարէ դքեզ կու սպաննէ :
 Բազան ի յանտառ մորին , թէպէտ բու՝ թէպէտ՝ բազայ է ,
 Գոհարն ի ծովուն միջին , թէպէտ քար՝ թէպէտ՝ գոհար է :
 Խելօքն ի յանգէսն ի մօտ՝ միտք արա՛ թէ ի՞նչ նման է ,
 Ծրագն ի կուրին առջեւ կու վառի եւ ինք տեսնուլ չէ :
 Մտիկ լեռներուն արա՛ , խելօքնուն խրատ հերիք է ,
 Ուր բարձր լեռ՝ հոն կայ ձիւն , ուր որ ցած՝ տես լինչ կանանչ է :
 Ես այն հաւերուն էի , որ գեռնոյն կուտըն չուտէի ,
 Թուչէի երկինքն երնէի , Էի սիրու ակնատըն չընկնէի :
 Ակնատն ի ծովուն միջին էր լարած ես չը գիտէի ,
 Ամեն հաւ ոտօքն են ընկեր , ես ոտօքս՝ ու թեւս աւելի ,
 Մարդն որ սիրելի առնես , նա դիտէ զապն՝ այն մարդոյն ,
 Հեւ այն մարդոյն մի՛ նստիր , որ երէ գքեզ զրուցէ :
 Ըզ նետըն մահու ձգէ , ու դառնայ զաղեղըն պահէ ,
 Զարիւնըդ գէդ ջուր ըմպէ , ու դառնայ մէկ խօսիւք վճարէ ,
 Տեսաւ սատանայն զԱդամ , ի դրախտին դուռն էր նա կանգնած ,
 Զծափն ի յիրար եզարկ , ու բարկ մի ինքըն ծիծաղեաց :
 Ադամ զայն ճուղապն ետուր , թէ ի՞նչ տեսեր՝ քո բարիքդ ա-
 նիծած ,
 Ի պողոյն ուտել տուեր՝ որ թողու մեր Տէրն ի ձեռաց :
 Տեսաւ սատանայն զՄովսէս , արդիլեց ու սահ մի ելոց ,
 Իմ աստուածախօս Մովսէս , մեր Տէրն մեզ է՞ր խաղած :
 Երբ մեք աչակերտ էաք , Աստուծոյ Ադամ չէր ստեղծած ,
 ԶԱդամի հողոյն ստեղծեաց , մեք ի մեր փառացն եմք զրկած :
 Բանիկ մի զալատ՝ արի , որ օծուն դուռն դնացի ,
 Ես վստահութիւն արի , որ օծուն ձագն սիրեցի :

1. Տնկ. զարկ , տեսութիւն : 2, 3. թուի նշանակել՝ սակայն : 4. Տնկ. Աս , զարմացել : 5. Տնկ. զալաւ , սխալ :

Օձի մայրն դուրս վազեց, զիս նենգեց ես նստայ լացի,
Արժան եմ ես այս լացիս, ո՞վ եղեր օձուն սիրելի:
Զայն որ դու ինձ հետ արիւր, չէ արեր հազար հարամի⁶
Շեղամի՜ հալած ոսկի, ի գետինն ի վայր թափեցի:
Հազար ձի վազան բերի, վազցուցի մէկ մի չհասցուցի,
Ի՞նչ ասեմ յետի խելացս, որ առջի անունս աւերի:
Չորս բան ան յինէն խրատ, քան զոսկի ու այլ գնով,
Զայլոց մեղքն մի՛ քններ, զքոյդ երակ սրտովդ անդինձէ:
ԶԱստուած մօտ ի քեզ դու տես, եւ զմահու օրըդ դու յիշէ,
Ով որ զօր մահուն յիշէ, նա բնաւ զաշխարհս ոչ սիրէ,
Այ, խիստ անարժան եմ ես⁸, որ բարեաց մէկ մաս մի չունիմ:
Խնդրեմ ի ձէնձ սիրելիք, որ ասէք մէկ Հայր մեր յերկինս:

Ի Հառա՛ածոյից Յովն. Քհ. Մկրեանի

Կ Ի Ն Ն

Ա.

(Շարունակութիւն)

— «Եթէ Աստուած ուզած ըլլար, կարող էինք զաւակներ
ունենալ այն կերպով՝ սրով նախնի կռապաշտք կը հաւատա-
յին թէ Աթենաս ու Բաղոս ունեցած էին. — Եւ անառարակոյս
երջանկագոյն պիտի լինէր մարդն՝ եթէ ծնած լինէր Ագամայ
կողէն կամ ուղեղէն, փոխանակ ծնունելու մի խնձորաճարակ
էակի արգանդէն՝ ոյր սրկրամոլութիւնն այնքան վնասաբեր
եղաւ իրեն:»

ՄԱՐԳՐԶ Տ'ԱՐԺԱՆ

Այս տողերն ո՛չ միայն չարամիտ՝ այլ կոպիտ ալ են — որով
եւ անարժան կարեւորութեան. — քանզի՝ «Ի՞նչ պակասու-
թիւն կը գտնէ մեր սեռին վրայ, այս սլարոնն. առաքինու-
թիւն չունենալնի՞ս արդեօք...: Հապա իւր խեղճ լուսահոգի

6. ՏՏկ. հարամի, զոյ: 7. Շեղամի, բառ ինձ անծանօթ 8. Անծանօթ
մնացած է այս խրատական տաղի նկղինակն. բայց դարձեալ հնութիւն
մի է թերեւս ժէ. դարու գործ:

մայրը, ի՞նչպէս կին էր նա... : Օ՛, նա բացառութիւն մ'էր, սցնպէս չէ՞. — Ամէն ոք իւր մայրն իբրեւ բացառութիւն կը նկատէ, այլ ոչ ոք կը նշմարէ թէ այդ կերպով՝ բացառութիւնն Օրէնք կ'ըլլայ : »

ՕԳԹ. ՖԵՕՅՅԼ

— « Կանայք ու մոլութիւնք՝ այն երկու բաներն են որոնցմէ անդադար կը գանգատիմք եւ որոնց անընդհատ կը դիմենք ու կը յանձնենք զմեզ : »

Լ. ԺՈՒՅ

— « Կանայք՝ մեծագոյն ուրախութիւններ ու մեծագոյն վշտեր զգալ կուտան մարդկանց : »

ՊՈՒՍՍԹ

— « Ամէն կին ունի կատարելութիւններ՝ որք իրեն միայն յատուկ են : »

ՊՍԼԶԱԳ

— « Ծայրահեղ են կանայք, մարդոցմէ լուազոյն են... կամ յուեգոյն : »

ԼՍ. ՊՐԻԹԵՐ

— « Չար սիրտ, անսիրտան ընտրութիւն կամ գէշ դատարարականութիւն մ'ունին ամէն անոնք՝ որք կանանց գէժ խօսելու մէջ արժանիք կը փնտռեն : »

ԳՕԼԼԷ

Իբրեւ նախաբան՝ բաւական համարելով այս յիշատակութիւններն՝ զորոն անհամեմատ թուով մէջ բերելով դիւրին պիտի լինէր՝ եթէ ձաւնձրոյն ալ միասին բերելու անպատեհութիւնն չ'ընծայէին՝ անցնինք ընդհանուրէն մասնաւորին, եւ առանց կարգաւորման ներկայացնելք՝ կանանց մասնաւոր թերութեանց ու յատկութեանց մասին՝ այլ եւ այլ դրադիտաց, գրասիրաց ու իմաստասիրաց արտայայտած կարծիքներն ալ :

ՍԻՐՏ, ԶԳԱՅՆՈՒԹԻՒՆ, ԲԱՐՈՒԹԻՒՆ, ԱՆՁՆՈՒԻՐՈՒԹԻՒՆ

— « Մարդու մը բոլոր խորհրդածութիւններն՝ կնոջ մը մէկ զգացումն չ'են արժեք : »

ՎՕԼԹԷՐ

— « Եթէ մարդիկ առաւել խոհեմութիւն՝ կանայք ալ նուազ ետութիւն ունին : »

ՏԸ ՍԷԿՐԵՐ

— « Կանանց համար՝ սիրտն յաւէտ միլիօնատէր է : »

— « Կանայք միջոց մ'ունին որով կը փոքրկացնեն զմարդիկ — իրենց անձնուիրութեան մեծութիւնն է այն : »

ՊՍԼԶԱԳ

— « Կանանց սիրտն նման է խել մը նուազարաններու՝ որոնց ձայնին զաշնակութիւնն զ'անոնք ածողներէն կախում ունի : »

ՍԷՆ-ԲԵՐՕՍԷՆՈ

— « Սրտին մէջ է որ դրած է Աստուած կանանց տաղանդըն, վասն զի այն տաղանդի գործերն՝ սիրոյ գործեր են բոլոր : »
ԼԱՄԱՐԹԻՆ

— « Ստուգիւ փափուկ ու զգայուն կին մը՝ կը կրէ ու կը վայելէ շատ մ'հոգեյոյզ զգացումներ՝ որք մեծաւ մասամբ անծանօթ են արանց : »
ԻՇԽԱՆՈՒՀԻ ՏԸ ՍՍԼՄ

Աստ յարմար է կարծեմ մէջ բերել՝ Սէնթ-Էմիլիոնի հետ՝ թէ « Արտասուք՝ կանանց գէնքերն են : »

Լաֆօնթէն ալ կ'ուսուցանէ (չը գիտցողներուն) թէ « Գեղուհի մ'երբոր յ'արտասուս լինի, է այնու կիսով չափ եւս գեղանի : »

Ըստ Ժան-Ժազ Ռուսօյի — « Կան կանայք որք չ'են կարող առանց խնդալու արտասուել, բայց այսու հանդերձ նուազ զգայուն ալ չ'են դարձեալ : »

Սրճեմ անմեղ կատակ մ'ընել կուզէ անշուշտ՝ առարկելով թէ՝ « Երիտասարդ աղջկունք երբեմն կ'արտասուեն որպէս զի... սրտերնին չը նեղանայ : » Բայց պէտք է ընդունիլ կուրօրէն, Օգթավ ֆեյէի հետ, թէ՝ « Կնոջ մը բոլոր զգացումներն արտասուօք կը թարգմանուին : »

ՍԵՄԱՍՏՈՒԹԻՆ, ՇՊԱՐՏՈՒԹԻՆ, ԱՆՁՆԱՍԻՐՈՒԹԻՆ,

— « Երեք բաներ կան որք զօրեղապէս կը վարեն զկանայս — շահն, հաճոյքն ու մեծամտութիւնն : »

— « Կանայք կոկորդուռոյց կը կլանեն այն սուտն որ զիրենք կը չողորթի, եւ կաթիլ առ կաթիլ կ'ըմպեն այն ամէն ճշմարտութիւն որ դառնահամ է : »
ՏԻՏԸՐՈ

— « Մեծամտութիւնն աւելի՛ պատճառ կ'ըլլայ կանանց կորստեան՝ քան Սէրն : »

— « Մարդն՝ աչքեր ունի տեսներու համար, իսկ կինն՝... տեսներու համար : »
Ս. ՏՈՒՏԸՐՈ

— « Մեծամտութիւնն է որ կանանց երիտասարդութիւնն՝ յանցապարտ, եւ ծերութիւնն ալ ծիծաղելի կ'ընէ : »

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ՍՈՒՁԱ

— « Երբ թատրոն կ'երթաք ձեր տիկնոջ հետ, գիտէք թէ ինչ բան կը չողորթի, կը գոհացնէ, կ'սքանչացնէ՞ զայն — Թատերգութիւնն, նուագահանդէսն, գուսաներգութիւնն —

ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ. — այլ ձեր վարձած առաջին կտրգի օթ-
եակն. . . . : »

Բ. Ժ. ՅՐՈՒՏՕՆ

— « Կանայք նորածեւութեան սէս կը դատեն գրագիտու-
թիւնն ալ. — Ինչ որ զիրենք կը շողոքորթէ՝ այն միայն գե-
ղեցիկ կը թուի իրենց : »

ՍԵՆ-ԲՐՍՏԵՐ

Գուցէ բոլորովին անյարմար չը լինի դնել աստ մի առակ
ոյր նիւթն հայթայթած է ինձ անուանին Յլօրիան :

ՇՈՂՈՔՈՐԹ ՄԵՂՈՒՆ

- Այտերով կարմիր, մազերով դեղին
Նազելին Նուրիկ՝ մի պերճ առաւօտ,
Հազիւ թողած իւր քնքոյշ անկողին
Եկած կանգնած էր մեծ հայելոյն մօտ :
Ինքնին ժպտելով, հակելով զլւարթ,
Դիտելով իւր դէմքն որ անդ ցոլանար,
Իւր գլխուն վերեւ զետեղէր մի վարդ .
- Սիրոյ ծաղիկն այն փայլուն ու խոնարհ : —
Սենեկին մէջ կար մի բաց պատուհան
Ուստի յանկարծ ներս մտաւ ոսկելանջ
Բզզուն մի մեղու — վարպետ մեղրահան —
Որ հեռացած էր դաշտերէն կանանչ :
Գողտրիկ Նուրիկին շրթանց մօտեցաւ .
- Շրթանցն այն շնորհաց ցօղմփն ողողուն —
Եւ խայթեց թէ չէ՝ կոյսն ըզգաց մի ցաւ,
Սուր ճիչ մ'արձակեց եւ բռնեց մեղուն :
- « Անկիրթ, անպատկառ ճըճիդ անօրէն,
Հիմայ պիտ' ընեմ զքեզ ոտնակոխ այդ՝
Ոճրոյդ համար, զի դու՝ անդըթօրէն՝
Շուրթս արիւնեցիր մըխելով քո խայթ : »
- « Ներեցէք, ըսաւ մեղուն շողոքորթ,
Ես բոլորովին յանցաւոր չեմ արդ,
Քանզի ձեր կարմիր գոյգ շրթունքն, Օ'րիորդ,
Հեռուանց տեսնելով կարծեցի մի վարդ. . . . : »
- Այս խօսքն երբ լըսեց կոյսն այն նազելի
— Որ գարնան վարդին քոյրն էր հարապատ —
Իւր սիրտն հրճուեցաւ եւ՝ գոհութեամբ լի՝

Թողուց որ մեղուն թռչնորի ազատ :
— Այսպէս ալ՝ կենաց մէջ՝ խօսք գիտցողի
Հաճոյական կամ խելանի մի բառ
Կամ մի պատասխան՝ մերթ կը յաջողի
Զայն փորձութենէ մ'ազատել իսպառ :

(Շարունակելի)

ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԼՈՒՌՈՒՄԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

[Ռուսահայ ծանօթ մանկավարժ Տ. Տիգրան Փիրումեանց խոստացած է Հանդիսիս աշխատակցիլ Մանկավարժական ճիւղին համար : Այսօր կը հրատարակենք իր առաջին յօդուածն , ուր մտմտիչ կերպիւ կը պատկերացնան այն տանջանք , որոց տակաւին դատապարտուած են զաւառացի մանկունք՝ ի շնորհս Մանկավարժութեան Այբուբենին անտեղեակ Հայ ուսուցչաց :]

Գաւառական քաղաքների եւ նրանց շրջակայ գիւղերի կըրթարանների եւ մանաւանդ նրանց խաժամութով լի սրահների այցելուին մի ակնթարթում պաշարում է մէկ խոշոր երեւոյթ . այդ՝ կանոնաւոր շուռ պարապմունքի բացակայութիւնն է :

Սրահի աշակերտների չորս կամ հինգ բաժիններից մէկի հետ դրադուած է իրենց միասկես կրթիչը : Նա սովորաբար բարձր է խօսում եւ ուշադրութեամբ լսում իրենից աւելի բարձր ձայնով արեւած պատասխանները : Այդ միջոցին նա գրեթէ մոռացած է միւս բաժիններն . ուստի նրանց աղմուկը , նրստելու կերպը , պարապմունքի տեսակը , սերտելու ճշդութիւնն ու եղանակը՝ անտեսանելի են նրան : Նա գոհ է որ երբեմն իր հայեացքը նրանց վրայ ձգելիս՝ գրքերը ձեռքերնին է տեսնում . եւ որովհետեւ իր տւած պատուէրներն ու սպառնալիքները մէկ մասամբ ապարդիւն են մնում՝ — նա սալիւ պում է համակերպիլ իր վիճակին :

Իսկ ի՞նչ են անում այդ միջոցին այդ անհնազանդ ժողովները : Նրանց փոքրագույն մասը , բաղկացած զանգաղ , բայց անպատճառ խելօք կամ անպատճառ բխամիտ էականերից , հաւատարիմ է իր կոչման . նա կեդրոնացած է իր գրքի լուրջ ընթերցման , քսան անգամ ծայրէ ի ծայր կրկնելու կամ նշանակեալ յօդուածը մինչեւ իսկ գոց անելու մէջ :

Նրանց ստուարագույն մասը , ներկայացուցիչ աշխարհի համարձակ , աշխույժ եւ չարաճճի մանուկների , չը գիտէ ծածկել իր ատելութիւնը դէպ ի գիրք ու սերտողութիւն կոչուած չգլխները : Ուստի այդ ինքնավոչ բեռը մի կողմ ձգած կամ շատ անգամ վրան նստած՝ պարսպած է ընկերները խժբժելով , նրանց դրդուիչ ծամածռութիւններ ցուցնելով , վզերի մէջ անողորի ու փշտ առարկաներ սահեցնելով , փոքրիկ պարծենկոտ ինքնագովութիւններ կամ բամբասանքներ անելով , իր կրթիչի կարիկատիւրը (այլանդակ ձեւ) ներկայացնելով , հաց ու միրգ որոճալով եւ այն ամէնով , ինչ որ նրա յանդուգն հոգին պահանջել է կարող : Իսկ նրա հոգւու պահանջները աւելի ճշտութեամբ կատարուիմ են այն սեղերում , ուր երեխաները , զուրկ կարեւոր նստարաններից , խտրների կամ գետնի վրայ թափթիւելու են դատապարտուած :

Վերջապէս նրանց մնացորդը , որ ոչ առաջինի խիղճը եւ ոչ երկրորդի յանդգնութիւնը ունի , օժտուած է մարդու կարեկցութիւնը շարժող պատլիկ կեղծաւորութեամբ ու խորամանկութեամբ : Այդ խուճիւր մեր կրթարանների անկանոն կազմակերպութեան օրագրոյն հետեւանքներից մէկն է : Տրամարդութիւն դէպի լուրջ աշխատութիւն՝ մարած է նրա մէջ : Ախորժ դէպ ի տղայական չարութիւն՝ անհասկանալի է նրան : Այդ՝ տեսակ մի պաղ ծերունի է ծագկաթիթիթ տիտց մէջ : Նա գիրքը իր ձեռքից գրեթէ չէ իջնելու , թէեւ իր բաց բերանը եւ անշարժ , անորոշ երեւակայութեամբ լի աչքերը չարունակ սրահի չորս կողմն է տարուբերում : Բայց բաւական է պարսպող կրթիչի մի թեթեւ շարժումը անաէր աշակերտները գննելու համար եւ ահա նա կայծակի արագութեամբ իր հայեացքը գրքի վրայ է սեւեռում :

Մի ուրիշ անգամ այդ ողորմելիների հեռու ապագայի վրայ աւելի մանրամասն խօսելը իմ սեպուհ պարտքս եմ համարում : Հետազօտենք այդ երեւոյթի պատճառները :

Քանի որ խօսքը այստեղ ինձ լաւ ծանօթ գաւառական կըրթարանների վրայ է, ես առաջ կը բերեմ միայն այն հանգամանքը, որի վերացնելը ամբողջապէս կրթիչի կամքից է կախուած: Արմատական դարմաններ մեր կրթական ընդհանուր հիւանդոտ կազմակերպութեան հետեւանքների գէժ հետգհետէ պէտք է առաջարկուին:

Իսկ այդ հանգամանքը կայանում է նրանում, որ մեր կրթիչները պարտաւորեցնում են մանուկներին պարապել (վերը ակնարկած միջոցներին) սերսեյով եւ ոչ թէ վարժեցով: Սերտեւն ու վարժեւելը հոգեբանական երկու այնպիսի տարրեր գործողութիւններ են որոնց զուգորդութեամբ միայն հնարաւոր է ամէն տեսակ միտք, գաղափար ու սկզբունք հիմնաւորապէս իւրացնել: Սերտեւ՝ ասել է ձեռք բերուած նոր նաւորապէս իւրացնել: Սերտեւ՝ ասել է ձեռք բերուած նոր նիւթը, տուած դասը, լոկ գլխի մէջ պահ մի պահպանել կամ, աւելի հեշտ ասել, թքով կալցնել: Վարժեւել նշանակում է նոր նիւթի վրայ եւ նրա չորս կողմը բաղմատեսակ հաշիւներ, փորձեր ու կերպարանափոխութիւններ կատարելով, զայն մեր հոգու պինտարմատ սեպհականութիւններից մէկը շինել:

Թող տղաները սերտելով սերտեն սրահի խառնիճազանձ ազմուկների մէջ ձեր տուած բոլոր թուաբանական, քերականական, ճարտասանական, ուղղագրական, նկարչական, գեղագրական եւ այլն կանոնները. — հաւատացէք որ կրթարանի սեամբ թողնելուն պէս՝ նրանք պիտի թոթափեն ուժգնապէս « ուսում ու գիտութիւն » կոչուած այդ թմրեցուցիչ, ըթամոացուցիչ ու մաշեցուցիչ բեռը:

Բայց թող ձեր աւանդած թուաբանական օրէնքի եւ մի միայն ձեկ խնդրի հիման վրայ վճռեն լնքնուրոյնաբար քսան, երեսուն խնդիրներ. թող չարագրութիւններ եւ գրքից համապատասխան հատուածների ընդօրինակումներ անելով՝ հաստատուին ու համոզւին ձեր ուսուցած քերականական ու ճարտասանական օրէնքների կարեւորութեան մէջ. թո՛ղ իրենց դասերի ամենօրեայ արտագրութիւններով լսած ուղղագրական կանոնները ձյնարտապէս իւրացուցանեն. թո՛ղ նկարչութեան ու գեղագրութեան ճաշակը ընդ միշտ բանաստեղծական սրտից անբաժան պահելու համար՝ հազարաւոր վարժու-

թիւներով իրենց պարապ ժամանակին անցուցանեն . թող վերջապէս ամէն բան այսպէս երթայ , թող ստրկական դոց անելը եւ մեքենայապէս լոկ կրթիչից լսածների քրտնաջան վերարտադրելը ջնջուի ու խափանւի մեր կրթարանների միջից եւ ահա՛ , ո՞վ գեղեցիկ արշալոյս , բնութիւնից ու շիմութեամբ ու տաղանդով օժտուած դաւառացի մանկին սկիտի ժպտի , սլիտի հրճուի ու բիւրապատրկ արդիւնաւոր լինի :

Սրանից քանի մի ամիս առաջ հանդիսատես եղայ հետեւեալ տեսարանի : Գործողութիւնը կատարուած է դաւառական հեռաւոր գիւղերից մէկի մէջ : Աշակերտների մի կարգ , բաղկացած 9-10 տարեկան տղաներից , իր շրթունքների ու գլխի լուրջ շարժումներով ցոյց է ապրիս թէ զբաղւած է ջերմապէս մի ինչ որ դոց անելով : Մօտենում եմ հետաքրքիր եւ ձեռքերին բռնած թղթի համար կտորների վրայ բառաբառ ճանաչում եմ Պ . Տ . Պօղաճեանի թուարանութեան հետագայ հատուածը .

Թիւ մը կարգալու համար պէտք է .

Ա . Աջ կողմէն սկսելով , նոյն թիւը երեքական թւանշան դասերու բաժնել (կրնայ ըլլալ որ ձախակողմեան առաջին դասը մէկ կամ երկու թւանշան ըլլայ) :

Բ . Երկրորդ երեքին վրայ դրօ մը նշանակել , որ հազար կը ցուցնէ , երրորդ երեքին վրայ 1 նշանակել , որ միլիոն կը ցուցնէ , չորրորդին վրայ 2 մը , որ երկլիլոն կը ցուցնէ , եւն :

Գ . Ձախ կողմէն սկսեալ իրարու ետեւ իւրաքանչիւր տասն առանձին սեպելով կարգալ , նշանակիչին համեմատ անմիջապէս իրեն անունն ալ տալով :

Դ . Զրօ գտնուած տեղը լուութեամբ անցնիլ :

Խնդրիս համաձայն կրթիչն սկսեց թւարանութեան դասը : Քսանի չափ տղաներ գետնից բարձրանալով , նրա հրամանով ոտքի կանգնեցան : « Ասա՛ տղայ » ձայնեց պարոնը եւ ահա ծայրի տղան սկսեց յեղյեղել , ստէպ ստէպ բառերը մտանալով եւ կրթիչի օգնութեան գիտելով , մի ինչոր ոտանաւոր , առածից բան չը հասկացայ : Սակայն լսողութեանս ոյժ տալով , զննեցի երկրորդ երեխայի ասածը — երգածը՝ ո՞ գարմանք , այդ նոյն ինքն Պօղաճեանն էր , որ եկել էր յայտնելու իր գիտական թուարանութեան օրէնքները այդ կիսօտարախօս , կիսավայրենի տղաների բերնով : . . . Ծնարիտ է ,

հառաչեցի ես, ճշմարիտ է որ Հայկազուն մանուկներին մեծ քանքար է տուած 'ի վերուստ. դոց անել մի կողմից իրենց բողբոլին անմատչելի իմաստներ եւ մաքառել նոյն միջոցին իրենց կողիտ, « գռեհիկ », օտարախառն բարբառների հետ՝ Բիւզանդիոնի « երկնային » լեզուի ճկուն դարձուածներին ընտելանալու համար՝ հսկայական գործ է արդարեւ :

Հոգիս բերնէս ելաւ մինչեւ վերջին աշակերտն էլ իր սըրբազան պարտքը կատարեց : Գոհ աշակերտների ջանասիրութիւնից՝ կրթիչը նշան տուեց տեղերնին նստելու :

— Բայց խնդրեմ, պարոն կրթիչ, կարո՞ղ են գրել դրանք մի թիւ այդ ասածի համար :

— Ոչ, դեռ եւս գրե՞լ չը գիտեն, այլ կարող են միայն թւերը կարդալ :

— Աղէկ, կուգէի գէթ այդ փորձն անել հաճէիք :

Գրելով մի երկայն, միլիոնաւոր թիւ, պարոնը պատուիրեց կարդալ զայն իր ընդունակ աշակերտներից մէկին : Հարկ եղաւ որ վերջինը ձեռք զարկէր նախ այդ թուի աջակողմեան, ձախակողմեան եւ վերնակողմեան զանազան ստանայական ստորաբաժիններ ու խորադրութիւններ կատարելու : Տէ՛ր ողորմած Աստուած, համբերութիւնս հատաւ : Հանեցի ժամացոյցս եւ ճիշդ քառորդ ժամ պէտք եղաւ մինչեւ որ նա սոսկալի տանջանքներով եւ կրթիչի ծածուկ ու յայտնի օգնութեամբ ու յանդիմանութիւններով գործի առաջին կէսը աւարտեց :

Գրած թիւը ստացաւ այժմ մօտաւորապէս հետեւեալ պատկերը . $\frac{2}{3,245,343,783}$ սակայն դեռ այդ բաւական չէր, գլխաւոր նպատակը կարդալն էր : Սկսուեցաւ երկրորդ տանջանքը : Առանց երկար մտածելու կրթիչը դարձաւ դէպի ինձ. « Սոքա մեղաւոր չեն, դեռ հազիւ քանի մի օր է որ սկսած եմ կանոնը սերտել : » Ուրախութեան ճաճանչը փայլեցաւ քրտնած տղայի աչքերում եւ չարաբաստիկ երկիւլիոնները տախտակի վրայ թողնելով, վաղեց իր պարապ թողած խփրը ողջունելու :

Թողնելով առ այժմ աւելի մանրամասն խօսիլ թէ որքան օգտուե՞ս է ընդարձակ սրահի աշակերտների պարապ ժամերը գլխաւորապէս գրաւոր վարժութիւններին յատկացնելը, ա-

պացուցանեմ այդ կարգադրութեան անհրաժեշտութիւնը նոյն իսկ այն կրթիչներէ համար, որոնք շատ արդիւնք չեն տեսնում նրա մէջ:

Մտաբերենք մի անգամ էլ վերը նկարագրած աղմուկը, չարութիւնները, անկարգ նստուածքը, ծուլութիւնը, ծայրահեղ մեքենայական ջանասիրութիւնը, թմրութիւնը, կեղծաւորութիւնը, կրթիչի յարատեւ անհանգստութիւնը եւ անբաժին սպանիչ գլխացաւութիւնը: Ո՞ւր է այդ Բաբելոնի աղբիւրը. ո՞չ ապաքէն այն համոզման մէջ թէ աշակերտները պէտք է շարունակ կարդան, սերասն եւ ոչ գրեն:

Կարող ենք նոյն իսկ մենք հասակաւորներս այդ օրինակ մի իրարանցումի ու քասօսի մէջ բան մի կարդալ ու նրա ճիշդ իմաստը հասկնալ: Բայց այդ բաւական չէ: Ի՞նչպէս կարող է կրթիչը ստուգել աշակերտի կատարած գործը. միթէ նրանից որ վերջինը կեղծաւորութեամբ աչքերը դէպ ի գիրքը սեւեռէ: Կո՞չ արդեօք աշակերտի առաջ մէկ այնպիսի գործ, որ հեշտութեամբ ու ակամայ նրա ուշն ու սիրտը յափշտակէ: Մարդու միտքը մի բանի վրայ կեղրոնացնելու համար զօրեղ յենակետ է հարկաւոր, իսկ այդ յենակէտը շատ խախտւտ ու գայթակղեցուցիչ է այն տղաների մօտ, որոնց զբաղեցունող գլխաւոր եւ գրեթէ միակ առարկան ընթերցանութիւնն է:

Այս այսպէս լինելուց յետոյ, խոստանում եմ երկրագունի հետեւեալ գրքոյկներէ մէջ աւելի որոշ բացատրել թէ ինչպէս պէտք է ընթանայ իմ քարոզած կանոնաւոր շուռ պարսպանունք մէն մի առարկայի համար:

ՏԻԳՐԱՆ ՓԻՐՈՒՄԵԱՆՑ

(ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ)

ԳԱՐՈՒՆ

Քնարդ իմ ցերբ լուռ,

Ցերբ առ կախ զորմոց կացցես եւ յերգոց քափուր.

Զի ահա գարուն,

Նորոգեալն ի բոյր, զեղեալն ի ձայն հեռալուր.

Օճ, ի խինդ ի պար,
Սլացիկ ի դաժս լեր, ի ձոր ընդ բլուր եւ ի սար,
Եւ ըզբես պարգեա՝
Զոր իբր զփեսուրս հաւուց հողմոյն ետուր աւար:
Է՛ջ արդ առ այնմ հուպ
Տեսանել զգէմս փոյին անդորր իբր զծով գեղածուփ,
Եւ յար ընդ հողմոյն,
Մնչել զկիրս քո, առ սնաւս նորին ի մենաւոր քուփ.
Ո՛հ, մի քողուս զայն,
Մինչեւ գլլունք շուրջ եւ գեղգեղք քոչնոց զան,
Մինչեւ քօթափեալ
Զդառինս սրիդ ի ֆէն զբոց վրիժուդ ամեցայն:
Մուս ի գիրկս նորին
Համբոյրք հուր եմ որ ընդ այսդ անկանին.
Իսկ որ ի ֆեղ պիտ
Այդ աչկունք, ընդ համօրէն ասեղս երկնից մրցին.
Թոյլ տուր վայրիկ մի.
Անցանել ժամուց տունջեան քս դուռն երկնի,
Թոյլ տուր զի գիշեր,
Դեղեցիկ եւս է, մինչ լուսին առ նա խոնարհի,
Զիք անդ այլ ինչ ձայն
Բայց նորածիլ տերեւոց ընդ օդս շուկ սաւառնման
Որ ի խոր անսառ
Իբր զմանուկ տարփանաց մոլորի լուելայն.
Մոլորականդ իմ,
Եւ դու մի զփոյին արձալիւր շունչ բայց ընդ շունչս նորին
Զի զուգիցդ միայն
Պարզ շունչ ֆնարաց հնչեացէ ի գերեզմանս իմ:

ԳԱՐԵԳՐԵՆ ԵՐԱՄԵԱՆ

ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

« Անցեալ օր երբ Մարդասիրական Ընկերութեան վարչութեան յայտնեցի որ Կ. Պոլսից Պ. Եղիա Տէմիրճիպաշեանը ցանկութիւն է յայտնում ընկերութեան անդամ գրուիլ եւ խնդրում է ընդունիլ իրան անդամների ցուցակում, վարչութեան մի անդամ պատասխանեց. « Այդ շատ տարօրինակ « երեւոյթ է. Տէմիրճիպաշեանի անդամակցական վճարը կը « լինի առաջին դրամը, որ Տաճկահայը տալիս է Ռուսա- « հային. այդ շատ զարմանալի կը լինի »: Բայց բարեբաղդաբար կամ դժբաղդաբար այդ զարմանալի եւ տարօրինակ երեւոյթը տեղի չունեցաւ, որովհետեւ ըստ կանոնադրութեան օտարազգատակ անձինք չեն կարող ընկերութեան անդամակցիլ... »

Այսպէս ինձ կը դրէ Բագուի պատուաւոր ազգային մը, Մեծապատիւ Տէր Սամսոն Չէրքէզեան, ում գիմած էի՝ տեղեկութիւն խնդրելու Բագուի Մարդասիրական Ընկերութեան վրայ, եւ՝ եթէ Ընկերութեան կանոնադրին հակառակ չէր՝ զիս ալ անդամ գրել տալու Մարդասիրական Ընկերութեան:

Այդ տեղեկութիւններն — որք յոյժ գոհացուցիչ են — յիշելէ յառաջ, երկու խօսք ընեմ այն բարոյական հեռաւորութեան վրայ՝ որ կայ Հայ ազգին երկու ամենէն զարգացեալ մասանց միջեւ, այսինքն Տիփլիսի եւ Պոլսի Հայոց միջեւ: Ականաւոր եւ ազգասէր Հայ բժիշկ մը, զոր Հանդիսիս աշխատակցաց մէջ թուելու պատիւն ունինք, Զանաց իբրեւ միութեան գիծ մ'ըլլալ այդ երկու կարեւորագոյն կեդրոններու միջեւ: Մարդկային պոստուստման պոստոքեան հեղինակէն յառաջ ալ՝ Միացեալ Ընկերութիւնք առիթ մ'եղան Ռուսահայոց ու Թրքահայոց միջեւ յարաբերութեանց մշակման. — եւ պէտք է խոստովանիլ՝ այս առթիւ՝ թէ Ռուսահայք մեծապէս նպաստեցին (որպէս կը յուսացուէր) Հայոց մեծագոյն կրթական ընկերութեան զարգացման: Սակայն գրեթէ ամեն անգամ որ Ռուսահայոցմէ դումար մը կու գար՝

ոչ Պօլսեցւոց այլ գաւառացւոց ընտաւորութեան գործին համար, միանգամայն եւ ազգային օրագրի մը նամակ մը կը հասնէր, ուր խորթաւոր հայերէնով մը թշնամանք կը հիւսուէր թրքահայ գրիչներու ու գործիչներու վրայ: Այդ մարդավար թղթակիցներու կարծեօք — որք ըզմեզ առանց ճանաչելու կը դատէին — թրքահայք տակաւին քառայրից ճանաչուին հաւասար էին գրեթէ մտաւորական եւ ընկերական տեսակէտով: Արդարաւորո՞հ Ռուսահայ թղթակից մը կը գրէ ինձ թէ՛ Մշակի Պօլսոյ կանոնաւոր թղթակիցն ոչ նուազ նպաստեց յաջա Ռուսահայոց նուաստացնելու թրքահայերն, եւ՝ այս կերպիւ՝ եւս աւելի բանալու Պօլիսի եւ Տիփլիսի միջեւ գտնուող բարոյական տնջրակն:

Այլ եղածն եղած է: Ռուսահայոց եւ թրքահայոց ողջամիտ մասն, որ ցաւօք կարդացած է միշտ թշնամական հրատարակութիւններն, ներգործել պարտի մտաց վրայ՝ մերձեցնելու համար Տիփլիսն ու Պոլիսն, — որք՝ այլ կարգի մը մէջ՝ Աթէնքի եւ Սպարտայի գիրքն իրարու նկատմամբ կը բռնեն գողցես:

Տեղւոյ անձկութեան պատճառաւ, յաջորդ անգամուն կը հարկադրուինք թողուլ մեր տեղեկութեանց հրատարակութիւնն՝ նկատմամբ Բագուի Մարդասիրական Ընկերութեան: Սա միայն անբաւ ուրախութեամբ կը հռչակենք այժմէն թէ՛ մեծ ճակատագրի մը կոչուած է Բագու:

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ

Պէրպէրեան բարեհամբաւ վարժարանն ոչ միայն ազգին ուսեալ պատանիներ կ'ընծայէ յաւէտ, այլ նաեւ ընդհանուր ազգային մանկուոյնի ալ ընտիր դասագրքեր կը մատակարարէ մերթ ընդ մերթ: Այսպէս, սոյն արդիւնաւէտ հաստատութեան ուսուցիչներէն՝ Տ. Միհրան Ասքանազ հրատարակեց գրադիտութեան դասագիրք մը, որ առաջինն է իւր տեսակին մէջ՝ տեսականին հետ միացնելով գործնականն ալ, և ընելով գրադիտութեան համար ինչ որ Տ. Մատաթիա Գարա-

գաշեան ըրաւ քերականութեան համար : Գրական ճշմարիտ շտեմարան մ'է դոյն գործն , որ առաջին մասն եւեթ հաւտարակուած է , եւ որ ներածութիւնն ընտիր մատենագիր մը , պիտ'ըսէի մեծ մարդ մը կը յայտնէ :

Այս անգամ Պէրպէրեան վարժարանի Հիմնադիր-Տնօրէնն ինքն է՝ որ Հայ ուսանողութեան դասատետրիկ մը կը նուիրէ : Վարդագոյն , Մայիսի վարդերուն հետ կը փթթի նոր գրքոյին . եւ արդեօք չափազանցութիւնն ըրած կամ սըխալ դատողութիւնն մը յայտնած կ'ըլլամ՝ ըսելով թէ Տ . Ռեթէոս Պէրպէրեանի Ֆռանսերէնի դասագիրքն այն է միւս դասագրեանց հետ բաղդատմամբ ինչ որ միւս ծաղկանց համար է ծաղկանց թագուհին , վարդն : Որքան աշխատանքէ , մանաւանդ որքան սանջանքէ կ'ազտոյ մանուկն այս գիրքն , որ պարունակութիւնն ալ ժպտուն ու զիւրահամբոյր է՝ ծածկոյթին նման : Որատեայ պատուէրն՝ որ արդի մանկավարժութեան մեծ սկզբունքն եղած է՝ սքանչեւապէս գործադրուած է սոյն դասատրին մէջ , ուր վտարձալին՝ օգտակարին ձեռքէն բռնած՝ դասարան կը մուծանէ զայն , եւ մանկանց քովիկը կը նստուցանէ յանդգայս : Մեր ուսուցիչք ընդհանրապէս սովորութիւն ունին օգտակարն առանձին ներկայացնել մանկուոյն . մանկունք կը խրտչին , կը փախչին . եւ՝ իբր թէ մանուկ եղած չէ՛նք՝ կը դանգատինք թէ մեր տղայք ուսմունքէն աւելի կը սիրեն խաղն , եւ իրենց վարժապետէն աւելի կը սիրեն յաճախ իրենց . . . չնիկն :

Այնպիսի դասագրքեր , որպէս է Գաղիարեհնէ ի Հայ քաղցմանութեան առաջին գիրքն՝ յօրինեալ ի Տ . Ռ . Յ . Պէրպէրեանէ , բարերարութիւններ են արդարեւ մանկանց համար : Այն տղայք , որք իրենց տաղտկալի դասատետրերէն ազատելով ի շնորհս լուսամիտ ուսուցչաց՝ ձեռք առնուն սոյն նոր դասատետրիկն , եւ մինչեւ դարնան վերջն ուսանին ինչ որ բոլոր տարւոյն մէջ չը պիտի կրնային ուսնիլ հին դասագրքերով , օր մը պիտ'երթան՝ առանձին կամ խմբովին՝ Պէրպէրեան վարժարան . պիտ'երթան՝ երախտագիտական արտասուօք թանալ մանկանց այն մեծ բարեկամին ձեռքն , որ՝ մատենագրելու համար ստեղծուած՝ ի սէր մանկութեան կը զիջանի յօրինել մանկական դասագրքեր , — որք օր մ'անշուշտ պիտի ծառայեն փոքրիկ ու վարդբուրիկ Աննա Պէրպէրեանին եւս :

ԿՕՇԿԱԶԻՆՁՆ

(ՀՈԿԵՐԱՆԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՆՄԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ)

Կօշկաջինջն է՝, տեւրք իմ, ձեր ոտքն եկած է :
Ձեռքս արագ է . Տէրն յատուկ զայն տեղծած է :
Իսկ ներկս . ո՛հ, նոր մայրաքաղաքս այն հասաւ .
Հարաւի՛ ներկ . մարդ՝ սեւ այսպէս չը տեսաւ .
Եւ այնքանի փայլուն , անոյշ գոյն է որ ,
Յոտից ցը դուրս սեւ ներկըւիւ կուգայ որ...

Պօյլիեւ ,
Lousna պօյլիեւ :

Կօշկաջինջն է՝ . դուռը բացէք , աղանձք :
Դուրս հանեցէք մուճակ , կօշիկ : Ի՛նչ խընայք .
Շաբաթ մ'ամբողջ կը մընայ ներկս անայլայլ .
Շաբաթ մ'ամբողջ կօշիկներն են փայլ ի փայլ .
Հոտ ալ չունի . կամ մանաւանդ մըշկաբոյր
է թեթեւ իմն . Ո՛հ , ծըռիմ , տամ ջերմ համբոյր...

Պօյլիեւ ,
Lousna պօյլիեւ :

Կօշկաջինջն է՝ . Տեսէք , ծաղկունք ցօղաղին
Կը փայլիւրին ներքեւ պայծառ երկընքին .
Եւ դէմք համայն՝ զըւարթ դարնան փայլն , աւիւն
Յոլացնեն . Օ՛ն , տանք մեր ոտիցն ալ փայլուն :
Ո՛հ , մեր սաքերն . յարգենք , յըղկենք , պըճնենք զայնս... :
Սակայն արդեօք չխմացուիր բարձր ու սուր ձայնս...

Պօյլիեւ ,
Lousna պօյլիեւ :

* * *

« Հոս , կօշկաջինջ , եկու... ներկէ՛ սա կօշիկ : »
— « Տէ՛ր , ի՛նչ ընտիր գործ , գեղածեւ , պերճ , նուրբ , շիկ .
Սակայն եւ ի՛նչ փոքր ոտք ունիք ու փափուկ .
Թըռչնոց նման արագաթռիչ , խուսափուկ
Ըլլալ պարտին այդ մանր ոտքերն իդական .
Տէ՛ր իմ , արդեօք... սի... չունի՞ք դուք... սիրական... »

Ինձ ապտակ
Ածեցէք , հաստոյր ապտակ... : »

— « Եւ է՛ր ապտակ : Մեծ յարգանաց արժանի ,
Ըզմայլման իսկ էք դուք արժան պատանի . »

Ես աղախանոյս չետու կոչել զձեզ . ես իսկ
Ձայնեցի ձեզ , եւ իջայ վար իսկ եւ իսկ :
Դուք հայերէնն ո՞ւր սորվեցաք . ո՞ւր կ'ապրիք .
Ո՞վ է ձեր հայրն . ի՞նչ ձեր անունն ու տարիք .
Եւ ինչո՞ւ ,

Իբրեւ անարգ կին գընչու . . . »

— « Եթէ կամիք , մի' տաք ինձ վարձ , եւ յինչ
Ո՛հ , մի' խնդրէք . . . կը կարծէք թէ դիւրի՞ն է . . . »

— « Ձեմ ըստիպեր , երկտասարդ , մի' յուզուիր : »

— « Եթէ կըրնաս , այս աշխարհքէն մի' գըզուիր . . .

Սակայն ինչպէ՞ս ալ մերժեմ , տէր . ձեռնէ զատ ,
Ոչ ոք հարցուց թէ չեմ որդի հարազատ .

Եւ տենչանք

Չունեցայք բնաւ , չըրի՞ ջանք . . . »

— « Երկտասարդ հէգ , թո՛ղ վըրձինն , ելնենք վեր .
Կը տեսնեմ , դու սիրտ մ'ունիս յոյժ կարեվէր .

Ե՛կ առանձին պատմել կենացդ ինձ վիպակ . »

— « Ո՛հ , հոս պատմեմ , երկու բառով . անապակ
Ձեն իմ հանդերձք , աղտոտ , բոկոտն եւ . . . ոչլոտ
Թերեւս , այո՛ . . . սակայն եմ դեռ կարի ջրոտ .

Եւ ասի

Ինձ բաւ է յայսմ արհեստի : »

— « Ուրեմն հա՛րկ է որ գքեզ բըռնի վեր տանիմ : »

— « Ո՛հ , թողէք ինձ , դործս աւարտեմ եւ մեկնիմ . . .

Ես վարժապետ էի . . . » — « Եղբայրս ես , տուր ձեռքդ . . . »

— « Ես վարժապետ էի . . . խարտեաչ որպէս հերքդ
էր գիտակն իմ . այժմ ըսպիտակ թեւք որքան . . .

Քառորդ դարու կեանքն ուսերուս ծանր կու գան . . .

Կ'իմացուին

Արդեօք բանքդ իմ ծածկադին . . . :

* * *

Նըւիրեց մայրս հօրս զոյգ մ'որդեակ . մին աղջիկ ,
Երկրորդն եմ ես , եւ իմ անունս է . . . չըզջիկ :

Չը գիտեմ է՞ր , յոյժ սիրեցի զսեռ գիշեր . . . :

Թերեւս զի հայրս , — ոյր դէմքն , աւանդ , չեմ յիշեր , —
Հեծեծանօքն ողջոյն գիշեր մը լըցոյց .

Եւ մարեցաւ՝ մօրն իմ գերկին սըւեալ ցոյց :

Ո՞վ գիշեր ,

Դարձուցանես զաչս ի վեր . . . :

Յետ մահուան հօրս , ցայգ եւ ցերեկ՝ չըքնաղ մայրս
Բան բանեցաւ , ողբալով յար հէգ իմ հայրս :

Այսպէս իմ քոյրս ու գիս կըրթեց, կերակրեց.
Միշտ դըպրատան թոշակն անվրէպ վըճարեց:
Եւ... քըննութեան օր մ'երբ հարցին ինձ. «Երամ,
«Պատմութեան մեծ դիւցազնահիմն...» — «Շամիրամ

«Չէ» գոչցի:

«Մայրս է, մայրս է» կըրկնեցի:

Եւ քոյրս հրեշտակ մ'էր դիմօքն իւր ու սըրտով.
Յառաջ քան գիս թողուց դըպրոցն, հաւատով
Թէ չնորհք, հանձար, սէր, գութ, երես գերդ լուսին...:
Դարբին մ'անուս եղաւ, վահ, քեռս ամուսին:
Ինչ որ մատեան, քարտէզ, գործիք ունէի,
Եւ փօքը հին տունն, ուր նիւհ անդորր քընէի,
Իմ կունեայ

Եղան օժիտ. Պօ... պոյճիկեսայ...:

Ներեցէք, տէր...: Ա՛հ, չը գիտէք ինչ բերկրանք
Կը գզայ հոգիս մըթին, անտէնչ, անպատրանք,
Երբ սեւ ձեռօք, սյն պատուանդանն ուսիս վրայ,
Կը յածիմ՝ մերկ փողոցներու ամիրայ,
Շանց սաստեղով, բըռամբս ալ տանց զարնելով,
Անցորդաց քունքն այդ բառերով ծեծելով՝

Պոյճիկեսայ,

Լուսնու պոյճիկեսայ:

Վարժապետ մը, որ ալ չունի գիրք, բառգիրք.
Որ թոշակին համար միշտ տայ խընդրագիրք
Առ թաղական, հոգաբարձու, տընօրէն.
Եւ ոչ ամիս մ', ամեն ամիս... Անօրէն...
Վարժապետ մը, որ չունի տուն, կոճ, ոչ յոյս.
Այն ես էի. կէօթէի բառն հընչուն՝ Լո՛յս

Հեղնական

Ա՛լ կը թըւէր իմ ունկան:

* * *

Փողոց իջայ... Դառն օր մ'եղաւ այն, աւանդ...:
Աչացս հանդէպ կայր ցանգ կանդեղն այն նըւանդ,
Որ՝ դեռ մանուկ՝ լուսաւորէր մեր երազ,
Եւ՝ պատանեակ՝ խիտ մեր գիրերն իբր աւազ,
Ե՛ւս եւ ասեղն ու կտաւն հոգած մեր քաղցր մօր,
Ում աքաղաղն տունէր յաճախ աղղ թէ՛ օր

Ի ծագել

Մերձ է, եւ ժամ է նընջել:

Աչացս առջեւ էր այն փայտեայ սեղանիկ,

Որոյ շուրջ մայրս ու վարժապետն ու Նունիկ ,
Կը բազմէինք , մըրմընջելով՝ Ո՛հ Հայր մեր .
« Վերն երկուն հայր ունիք . » Կ'ըսէր սուրբ մայր մեր :
Նոյն սեղանոյն վրայ գըլխահակ՝ յետ ընթրեաց՝
Վարժապետն ու Նուն , եռանդուն , անձկայրեաց ,
Եղիշէն
Կը լուծէին հոգեւէն :

Աչացս հանդէպ կային պըսակք այն դափնեայ ,
Որք քեռս եւ ինձ՝ յետ վաստակոց միամեայ՝
Ընծայուեցան քանիցս յարանց հոյակապ :
Աչացս առջեւ . . . Ի խոր սըրտիս է այն կ'ապ . . .
Ներէ՛ Աստուած . . . եւ կամ պատժէ՛ նախ Ռընէն .
Յետոյ Նունիկն , նախ Ամէլին ու Ռընէն . . .

Օ՛հ , պատժէ՛ . . .

Բայց կ'սոյ մեծ բան մ'այս պատժէ :

* * *

Հոս կ'աւարտի իմ պատմութիւն , ազնիւ տէր .
Լըսած ըլլան զիմ վէպ միայն այս պատեր : »
— « Քու վէպդ , աւանդ , գուցէ բազմաց ալ է վէպ ,
Չարաբաստիկ երիտասարդ բազմալէպ .
Վիպակդ , աւանդ , կը յայտնէ շատ մեծ վէրքեր .
Կարի փոխուած են այժմ Հայոցս ալ բարքեր .

Կօչկաջինջ ,

Պիտի յայտնեմ , գիտն՝ ինչ . . . :

Նոյնն է գրեթէ քու պատմութիւնդ իմոյս հետ .
Այլ հին կենացս եղաւ դըրոյմն այժմ անհետ :
Մ'օրուօք մարդ մը՝ որ առեղծուած մ'է ցայսօր՝
Օր մ'իւր մօտ գլխ կոչեց , ըսաւ . « Դեռ կէս օր
Ձէ . տակաւին կը բաւէ ոյժդ ցատկերու .
Ե՛լ այդ խրամէն , դըպրոցէն . ո՞վ կ'արգելու

Քեզ : » Եւ այլ

Խօսք չըրաւ անձն անայլայլ :

Տուն , կին , մանկունք , եւ աղախին , ըստընտու ,
Ունիմ այսօր . եւ յոգունց եմ ձեռընտու .
Կամիմ օգնել՝ զքեզ հանելու վիճակէդ ,
Ազատելու տուփէդ , ներկէդ , մուճակէդ . . . : »
— « Շնորհակալ եմ : Իմ տուփս է վեհ պատուանդան .
Յիմարանոց հոնկէ պիտի բարձրանամ . . . : »

Պօյյիես՝ ,

Հռահմա պօյյիես՝ :

ԳՐԱՍԷՐ ԱՏՈՄ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԱՐԺ ՈՒՄ

Երկրագունձի Տնօրէն-Խմբագրապետին խմբագրութեամբ հրատարակուած այս միամսեայ Հանդէսն իր երրորդ շրջանին մէջ է թուակոխած : Միակ գրչի մ'արդիւնք, Շարժումն անտարակոյս չը կրնար երբեք կատարել Երկրագունձի գործն, ուր ազգին ամենէն ձեռնհաս ու փայլուն գրիչք կը միանան. սակայն կրնայ սոյն մեծ Հանդիսին կերպիւ իւր իբրեւ լրացուցիչ ծառայել Գրական և Իմաստասիրական Հաւաքածոյն : Բաժանորդագիրն յոյժ մատչելի է . միայն 20 դահեկան է մայրաքաղաքիս մէջ, և 26՝ արտաքոյ մայրաքաղաքին . իւրաքանչիւր Թերթի գինն է 2 դահեկան : Շարժումի Մայիս ամսամիւն՝ որ հրատարակուեցաւ՝ ուն հատուածներ կը պարունակէ . հատուած մը իմաստասիրական, հատուած մը մանկավարժական, հատուած մը անտեսագիտական, և Իմաստասիրական Բերականուծեան մը Նախաբանն . Երեք բանաստեղծութիւն . Բաց աստի, Շարժումն՝ ամսուան մէջ կատարուած գլխաւոր եղելութիւններն համառօտիւ կ'արձանագրէ Ամսացոյցի մը մէջ :

Առաջին և Երկրորդ տարիներն՝ անկազմ Թէ կազմեալ՝ կը գտնուին Խմբագրին քով՝ Պոլիս, Ֆինճաւնճլար, Շարք Չարշըսը, Թիւ 32, ուր կը գտնուին նաև Երկրագունձի առաջին և երկրորդ տարիներն :

ՄԱՆՐ ԹՂԹԱԿՅՈՒԹԻՒՆ

Առ Տ. Չոխաճեան ի Կարին . — Արեւելքի զրատենեակէն յանձնուեցաւ Երկրագունձի Տնօրէնութեան՝ Արժանապատիւ Խարախանեան վարդապետի բաժանորդագիրն :

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ք

Երկրագունք կը հրահարակուի ամիսն անգամ մը :

Տարեկան բաժանորդագինն է՝ 4. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէճիս, գաւառաց համար յիսուն զանեկան արծաթ, օսար երկիրներու համար 12 Ֆրանք, բղբասարութեան ծախսն ընկերութեանս վրայ լինելով :

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս ԷՖէնքի Եօր-սամեանի գրասենեակը, Կ. Պոլիս, Կամուրջին գլուխը, Վալիսէ Սուլթան խան, քիւ 6, եւ կամ Արամեան Տպարան Չագմագըլար Եօգուշու, Յակոբեան խան, քիւ 15 :

Խմբագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանդիսիս Տնօրէն՝ Եղիա Տէմիրեխյաւեան, Կ. Պոլիս Ֆինանսերու Եօգուշու Արեւելեան Շուկայ (Նոր Պօնմառէ) վերին յարկ, քիւ 52: Տնօրէնը գրասենեակը կը գտնուի՝ Զորեհապքի եւ Շաքար օրերը կէս օրէն յետոյ :

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս զանեկան :

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

Կ. Պոլիս. ջրավաճառ Պօղոս Աղաի եւ Յակոբ Աղաի խանութներն ի Պաննէ գաբու :

Առաջին տարին կը գտնուի գրասենեակին: Գինն է 4 Մէճիս:

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ. Դաքրիէ ԷՖէնքի Էգնայան (M. Kapriel Eknayan. Rue du Faubourg Montmartre 47. Paris)
Մանչեսթըր	Գ. ԷՖէնքի Մոլսովաթեան (Mr. K. Mol-dovack care of Messrs Gumushguerdan Bros 100 Portland St. Manchester.
Վարնա	» Կարապետ ԷՖէնքի Յովսափեան
Կարին	» Յակոբ » Համամեան
Եօզղոս	» Միհրան » Քիւրեմեան
Ա.Ճիօն Բ. Հիսար	» Սմբատ » Գալիքեան
Սրվազ	» Ն. » Տաղաւարեան
Մարաշ	» Սարգիս » Գ. Սամուէլեան
Այնթապ	» Վահան » Քիւրեմեան
Մուշ	» Մկրտիչ » Սարբեան
Վան	» Մարկոս » Նաթանեան
Դիլի	» Աւետիս » Բաջետունեան
Իզմիթ-Պաննէնիկ	» Յարութիւն » Տէր Կարապետեան

 Հասցէի փոփոխութեան եւ քերթերու ընդունելութեան անկանոնութեան պարագային, Տնօրէնութեանս՝ ժամանակին իմաց տալ կը խնդրուի :

معارف عمومیہ نظارت جلیہ سنک رخصتیہ طبع اولئشدر — رخصتیہ نامہ نومروسی ۱۰۴۳ سنہ ۱۲۹۸ باط ۲۱